

TOPKAPI SARAYI HAREM BÖLÜMÜ

CARİYELER TAŞLIĞI VE CARİYELER ALT TAŞLIĞI

MEKÂN-İŞLEV ANALİZİ

Nesrin Taşer* - Gülnur Gülen**

Gönderilme Tarihi: 23.05.2025 - Kabul Tarihi: 16.06.2025

Özet

Topkapı Sarayı'nın Harem'i Osmanlı saray yaşamının en gizemli ve merak uyandıran bölümlerinden biridir. Harem, yalnızca padişah ve ailesinin yaşadığı konut olmanın ötesinde, cariye sınıfının da içinde bulunduğu, dış dünyaya kapalı özel bir alandır. Bu kapalılık durumu, Avrupalı seyyahların da etkisiyle zamanla Harem hakkında abartılı ve fantezi dolu anlatıların ortaya çıkmasına, dolayısıyla oryantalist bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştur. Yaklaşık 300 yıl boyunca Osmanlı hanedanının gündelik yaşamına ev sahipliği yapan bu mekânlar, zaman içinde geçirdikleri onarımlar, zorunlu imar faaliyetleri, eklenen yeni bölümler ve farklı unsurların üst üste binmesiyle çok katmanlı bir mimari yapıya bürünmüştür. Bu durum, yapıların işlevsel özelliklerinin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Haremde cariyelere ayrılan ve bir kompleks olarak tasarlanan bölüm, en kalabalık nüfusu barındıran kısımdır. Cariyeler Taşlığı'ndan aşağı inildiğinde, Harem yapılarının yaklaşık 12 metre altında konumlanan Cariyeler Alt Taşlığı, Harem kadınlarına hizmet veren bir hastane olarak bilinmektedir. Bu araştırma, yalnızca seçilen mekânların bilinen fiziksel işlevleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda teşkilat yapısını, sosyal rollerini, gündelik yaşamlarını ve iktidar dinamiklerini incelemekte; belgelerle desteklenen kapsamlı analizleriyle yeni bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Topkapı Sarayı, Harem, Cariye, Horende, Hastahane, Cariyeler Taşlığı, Cariyeler Alt Taşlığı

TOPKAPI PALACE HAREM SECTION: A SPATIAL-FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE COURTYARD OF THE CONCUBINES AND THE LOWER COURTYARD OF THE CONCUBINES

Abstract

The Harem of Topkapı Palace remains one of the most mysterious and captivating aspects of Ottoman court life. More than just a residence for the sultan and his family, the Harem was a secluded space inaccessible to the outside world, housing the class of concubines as well. This atmosphere of seclusion, combined with the accounts of European travelers, gave rise over time to exaggerated and romanticized portrayals of the Harem, thereby contributing to the development of an orientalist perspective. For nearly 300 years, these quarters served as the center of daily life for the Ottoman dynasty. Through successive restorations, mandated construction efforts, and the continual addition and overlap of architectural elements, the Harem evolved into a complex, multi-layered structure. As a result, understanding the functional characteristics of its buildings has become increasingly challenging. The section designated for the concubines, designed as a self-contained complex, housed the largest population within the Harem. Situated roughly 12 meters below the main Harem buildings, the Lower Courtyard of the Concubines-descending from the courtyard of the Concubines-is believed to have functioned as a hospital serving the women of the Harem. This study goes beyond the known physical functions of these selected spaces. It also explores their organizational structure, social roles, daily routines, and power dynamics. Through comprehensive analysis supported by historical documentation, it aims to contribute new insights into this enigmatic world.

Keywords: Topkapı Palace, Harem, Concubine, Horende, Hospital, The Courtyard of the Concubines, The Lower Courtyard of the Concubines

* Dr., Sanat Tarihçisi, Millî Saraylar Başkanlığı Topkapı Sarayı Koleksiyonlar ve İdari İşler Müdür V., nesrintaser@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-8401-0972

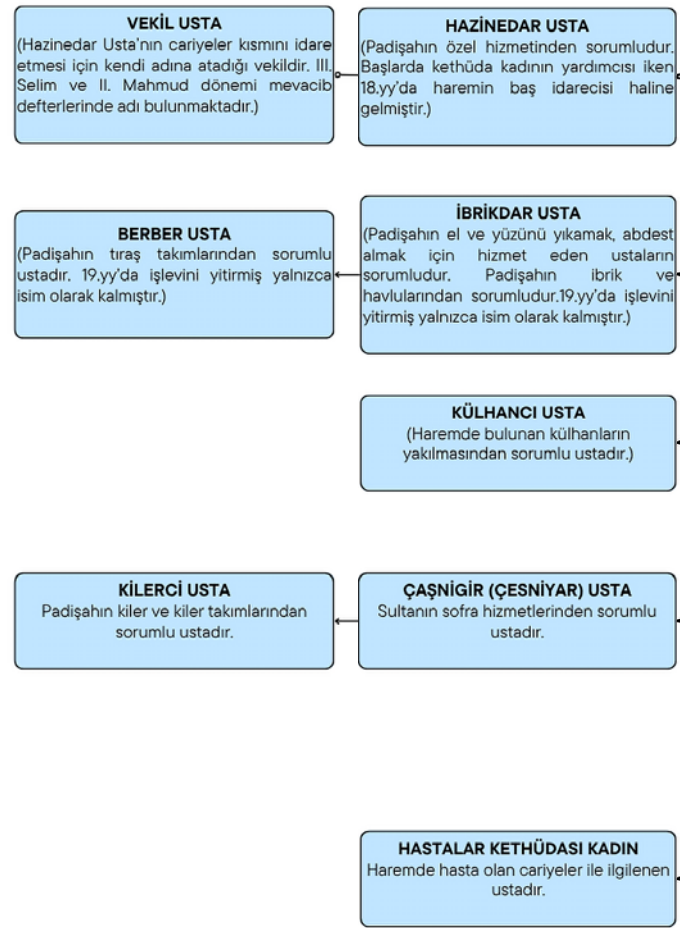
** M.A., Tarihçi, Millî Saraylar Başkanlığı Uzman Yrd., glnrkocaa.4@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5278-0817

Giriş

Osmanlı saray geleneğinde “Harem-i Hümayûn” veya diğer adıyla “Dârüssaâde”, padişahların resmî hayatlarının dışında ikamet ettikleri ve ailelerinin yaşadığı özel hayata ilişkin bölümü ifade etmektedir. Harem, padişahın annesi (valide sultan), eşleri (haseki/kadinefendi), erkek çocukları (şehzade), kızları ve kız kardeşleri (hanım sultan) ile onlara hizmet eden ve bu hizmet sınıfını yöneten cariyeleri de içinde barındıran, kendine has teşkilatı ve görevlileriyle sosyokültürel bir yapıya sahiptir.

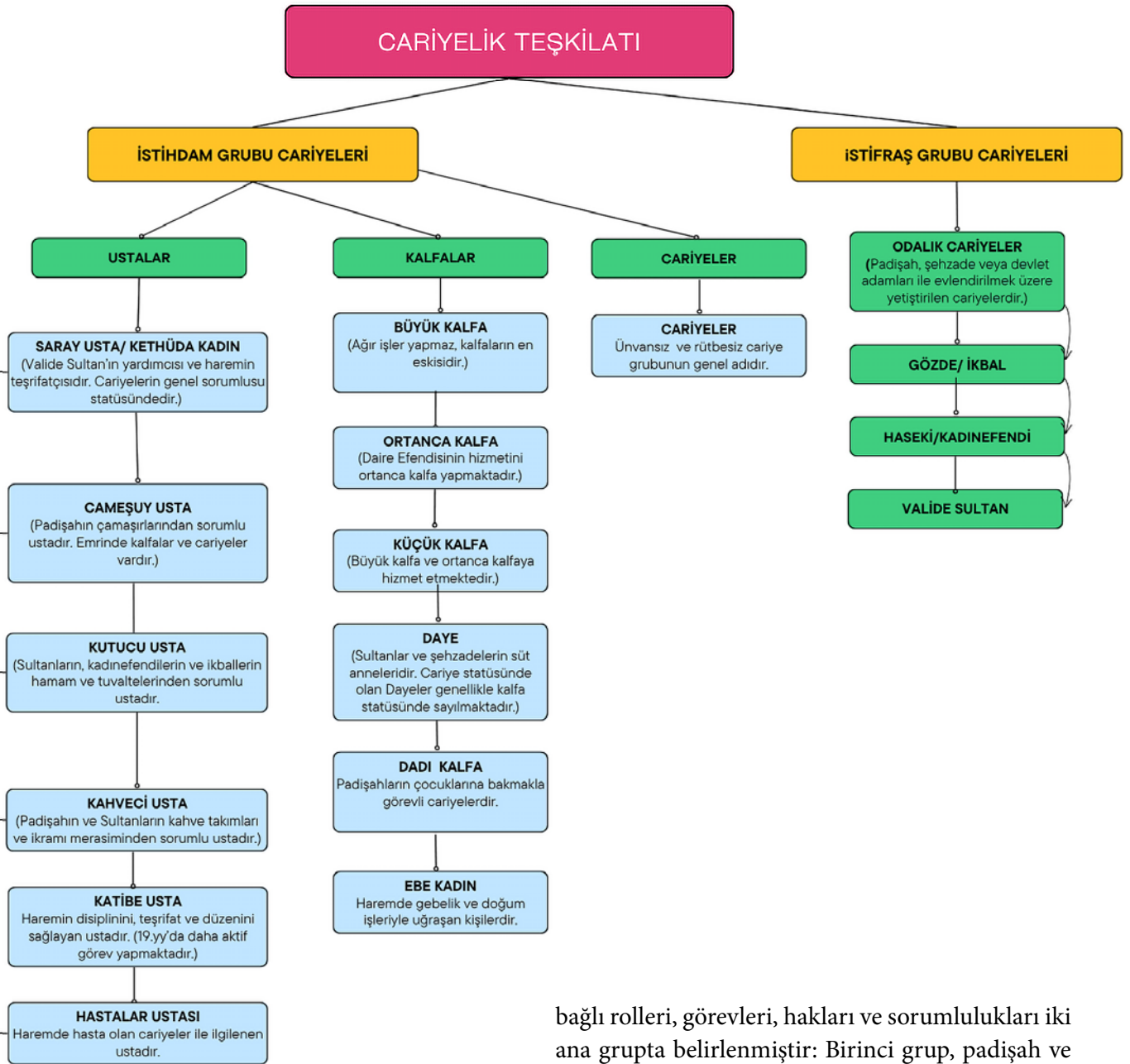
Harem, yalnızca fiziksel olarak sınırlandırılmış bir mekân olmanın ötesinde, burada ikamet eden kadınların tümünü ifade etmektedir.¹ Özel yaşam alanı, İslâm inancının günlük hayattaki mahremiyet anlayışından kaynaklanan bir düzenlemeyi içermektedir. Bu düşünce mimari tasarıma haremlik-selamlık tarzında yansıtılmış olup haremın güvenliği ve idari şeması da bu doğrultuda oluşturulmuştur. Genel girişler, sıkı denetim altındadır ya da tamamen yasaktır. İçeride belirli davranış biçimleri ya tamamen yasaklanmış ya da katı kurallarla denetlenmektedir. Ayrıca, içeriden dışarıya bilgi sızdırılması da mümkün değildir. Harem hakkında bilinenler, çoğunlukla Avrupalı gözlemciler, gezginler, elçiler ve bazen sarayda padişaha hizmet etmiş Enderun vazifelilerinin söylemlerinden ibarettir. Osmanlı tarihçileri ise bu konuya genellikle mesafeli yaklaşmışlardır.² 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar her taht değişiminde, kendisinden izler bırakmak isteyen padişahların farklı dönemlerin mimari üslup özelliklerini yansıtan mekân ilaveleri ve afetler (deprem, yangın vb.) nedeniyle yapılan onarımlar ve zorunlu imar faaliyetleri, mekânların kullanım amaçlarını ve bu dönüşümleri tespit etmeyi güçleştirmiştir.

Araştırmamız, Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûnu’nda valide sultan, haseki veya hanım sultan dışında kalan, yani padişahların ailelerine mensup olmayan kadınların yaşadıkları mekânlar ile bu mekânların kullanım biçimlerinin belirlenmesi amacıyla ele alınmıştır. Harem’in en alt kademesini oluşturan cariyelerin yaşam alanı ve aynı zamanda bir eğitim kurumu olan koğuşlar, Cariyeler Taşlığı ile günümüzde Harem Hastanesi olarak bilinen Cariyeler Alt Taşlığı çevresinde konumlanmıştır.

Tablo 1 Cariyeler teşkilâtı

- 1 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşegül Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, 2-3; Mustafa Çağatay Uluçay, *Harem*, 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 7; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 134; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, 62.
- 2 Gülnur Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 208.

Bu mekânların tarihsel süreçteki varlığını bilimsel kaynaklara dayalı olarak çözümlemek ve aydınlatmak için öncelikle teşkilat yapısına göz atmak faydalı olacaktır.

Osmanlı sarayında Harem hayatı, kuruluştan itibaren var olmakla birlikte, Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) teşkilatlandırılmaya başlanmıştır. Bu teşkilatta kadınların statü ve buna

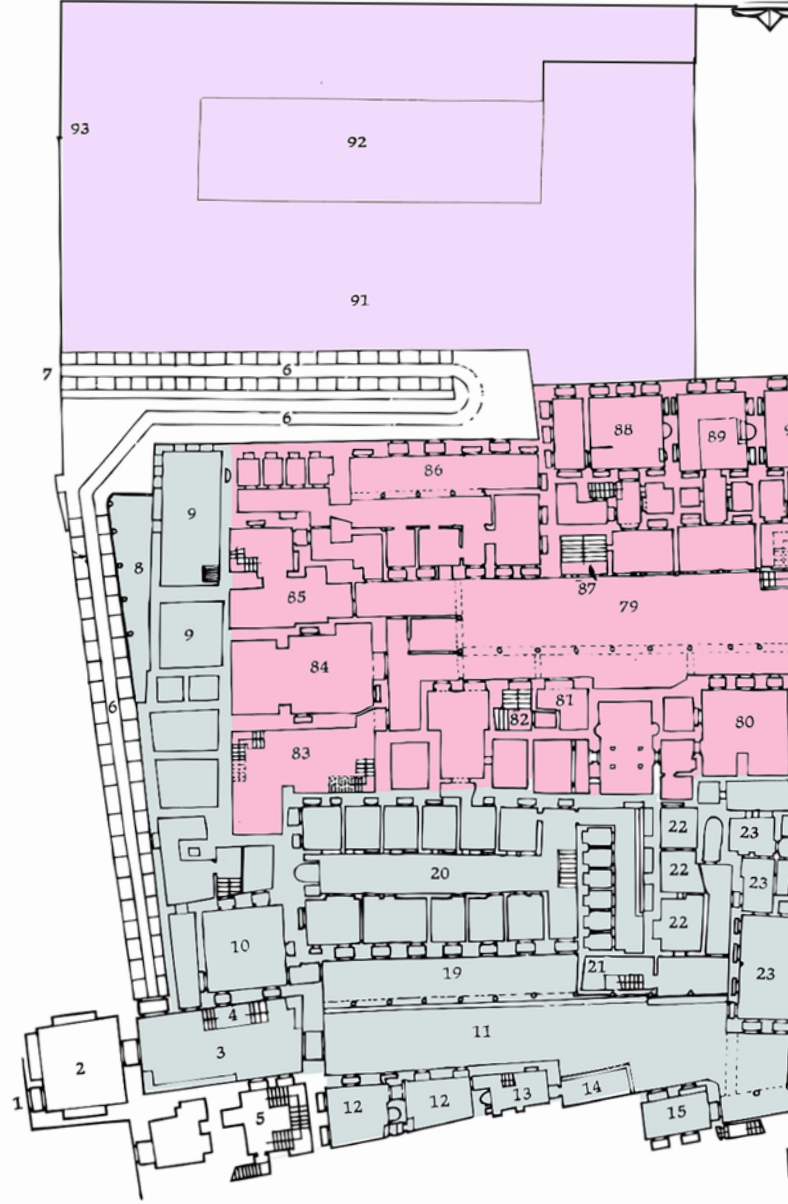
bağlı rolleri, görevleri, hakları ve sorumlulukları iki ana grupta belirlenmiştir: Birinci grup, padişah ve ailesinin hizmetini gören, hizmetli statüsündeki cariyelerden oluşurken; ikinci grup, padişah ile istifraş hakkı bulunan müstefreşe statüsündeki cariyelerdir.³ (Tablo 1) İstifraş grubu, haremden cariyelik teşkilatının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

3 Betül İpşirli Arğıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri: 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitapevi Yayınevi, 28-29; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, 254-262.

Bu grup, ilk olarak odalık cariyeler olarak seçilmekte ve ona uygun bir eğitimle yetiştirilmektedir. Cariyelerin teşkilatının büyük bir kısmını ise hizmet sınıfındaki cariyeler oluşturmaktadır. Bu kadınlar, cariyelikten kalfalığa ve sonra ustalığa kadar yükselme imkânına sahip olmuşlardır. Bu sistem, devlet yapısının geleneğine uygun olarak Enderun teşkilatındaki terfi sistemine benzer şekilde düzenlenmiştir. Harem-i Hümayûn mekânlarının zamanla genişlemesine paralel olarak Harem'deki cariyeler nüfusunda da artış yaşanmıştır. Harem nüfusu ile ilgili olarak yabancı yazarlar, abartılı ifadeler kullanmış olsa da en doğru veriler arşivdeki mevâcib⁴ defterlerinde yer almaktadır. Bu kayıtlara göre, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Sultan I. Mahmud döneminde Harem-i Hümayûn'daki cariyeler sayısı 446 olarak tespit edilmiştir.⁵ Ancak III. Selim dönemine gelindiğinde, Harem-i Hümayûn'daki cariyeler sayısı 720'ye yükselmiştir.⁶

Harem'in Mekânsal Kurgusu ve Cariyeler Taşlığı'nın Harem'deki Yeri

Harem'e Divan Meydanı'nda (II. Avlu) yer alan Divan-ı Hümayun ile Zülüflü Baltacılar Koğuşu arasında bulunan Araba Kapısı'ndan geçilerek ulaşılmaktadır. Sarayda yaşayan kadınların, Harem'e girip çıkarırken kullandıkları Araba Kapısı'ndan Karaağalar Taşlığı'na kadar uzanan bölümde sırasıyla; Dolaplı Sofa, Şadırvanlı Sofa, Biniş Rampası'na giden Perde Kapısı, Karaağalar Mescidi ve Adalet Kulesi yer almaktadır. Bu alanlar, Harem'in giriş bölümünü oluşturmaktadır. Ana girişten itibaren Has Oda'ya (Hırka-i Saâdet Dairesi) kadar uzanan Harem, Enderun Meydanı'na (III. Avlu) paralel olarak dört taşlık etrafında şekillenmiştir. Bu taşlıklar sırasıyla şu şekilde düzenlenmiştir:

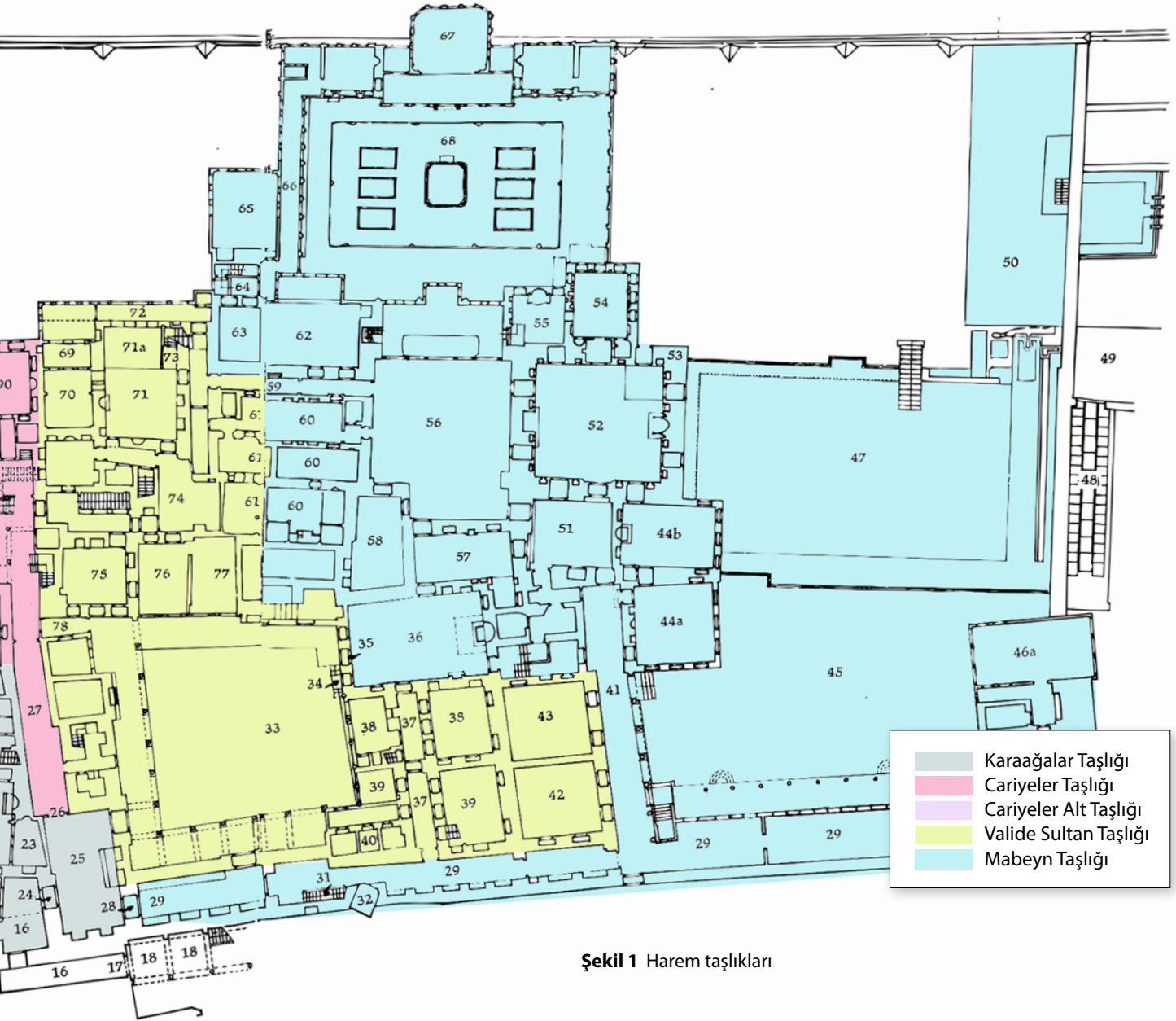

1. **Karaağalar Taşlığı:** Şadırvanlı Sofa ile Harem ana giriş kapısı arasında yer alan bu taşlık, Musahipler, Cüceler, Hazine Darileri, Karaağalar Koğuşu, Dârüssaâde Ağası Dairesi ve Şehzadeğân Mektebi'nin bulunduğu, Harem hizmetine bakan ve giriş-çıkışları kontrol altına alan erkek ve hadım hizmetçilerin yaşadığı bölümdür.
2. **Cariyeler Taşlığı ve Cariyeler Alt Taşlığı:** Nöbet Yeri'nden girilen Cariyeler Koridoru'nun sonunda yer alan bu taşlık, Harem'in ikinci kısmını oluşturmaktadır. Üst katta Gözdeliler (İkballer) ve Kadınefendi daireleri, altta ise horendeler, kalfalar ve ustalara ait koğuşlar bulunmaktadır.

4 Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 418. "Mevâcib kelimesi terim olarak memur ve askerlere verilen maaş karşılığında kullanılmıştır."

5 BOA, TSMA. d.8075.

6 BOA, TSMA. d.2999.

Şekil 1 Harem taşlıkları

Bu bölge, temel görevi padişah eşlerine hizmet etmek olan hizmetçi konumundaki cariyelerin yaşadığı alandır.

3. Valide Sultan Taşlığı: Padişah ailesine ait olan bu taşlık, Valide Sultan, Haseki ve Şehzade dairelerinden oluşmaktadır.

4. Mabeyn Taşlığı: Hünkâr'a ait mekânların yer aldığı bu taşlık, padişahın özel alanlarını kapsamaktadır.

Görüldüğü üzere, mekânsal kurgu bağlamında da Harem'in zamanla gelişen hiyerarşik yapısı ve kurum olarak teşkilatlanma biçimiyle sıkı bir uyum içinde olduğu dikkat çekmektedir. Taşlıklar, Harem'in en yetkili ve en itibarlı kadını olan valide sultana ait

daireler çevresinde, önem derecesine göre düzenlenmiştir.⁷ (Şekil 1) 18. yüzyılda Harem nüfusun-
daki artış ve değişen ihtiyaçlara paralel olarak revak aralarının örülmesi ya da yüksek iç mekânlara ara katlar eklenmesi yoluyla Harem'in çok katmanlı yapısı ortaya çıkmıştır. Örneğin, Sultan I. Abdülhamid döneminde Mabeyn Yolu revakı kapatılarak üzerine Gözdeler daireleri inşa edilmiş, bu nedenle zamanla Mabeyn Taşlığı, Gözdeler Taşlığı olarak da anılmaya başlanmıştır. Ancak mekân çözümlemelerinde göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsur, Harem içerisindeki sıkı hiyerarşik düzendir.

⁷ Uluçay, 1992, 9.

Tarihlendirme

Osmanlı Devleti'nde Harem denildiğinde akla ilk gelen yer Topkapı Sarayı'dır. Ancak Topkapı Sarayı'ndaki Harem mekânlarının ilk kuruluşuna dair araştırmacılar arasında üç farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşler arasında en yaygın olanı, Harem-i Hümayûn'un Sultan III. Murad (1574-1595) döneminde kurulduğu yönündedir. Osmanlı padişahlarının eşleri ve annelerinin yaşadığı, "Padişah Haremi" ya da "Padişah Evi" anlamında tam teşekküllü bir Harem-i Hümayûn, ilk kez bu dönemde oluşturulmuştur. Harem'in ikinci avluya açılan kapısının üzerindeki kitâbede (Resim 1) yer alan 996 (1587-1588) yılı, Sultan III. Murad dönemindeki inşaa faaliyetlerinin tamamlanma tarihi olarak gösterilmiştir.

Harem'in ilk kez Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde yapıldığını savunan ikinci görüşün temeli, Evliya Çelebi'nin (1611-1682) ifadelerine dayanmaktadır: "*Amma bu sarayda harem bünyâd olmamıştır. Bade Süleymân Han asrında harem bünyâd olunup bir ota tavâşi ağalara ve bir ota teberdârân ve bir adalet köşki ve bir divân hâne bind olunup yedi vezir haftada dört gün divân olmak kânun-ı padişâhi oldu.*"⁸ Onun bu ifadesi, bazı araştırmacılar tarafından Harem'in kurumsal anlamda Kanûnî döneminde ortaya çıktığına dair bir kanıt olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu görüş, Harem'in o dönemde tam teşekküllü bir yapıdan ziyade, daha sınırlı ve gelişme aşamasında olan bir mekân düzenlemesine sahip olduğunu kabul eder

1 Harem Arabalar Kapısı üzerindeki H.996 tarihli kitâbe

8 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt 1, İstanbul: 1314 (1896-97), 116.

niteliktedir. Evliya Çelebi'nin aktardıklarından yalnızca Harem için değil, aynı zamanda Hadım Ağaları ve Baltacılar için de özel mekânların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde ayrıca, Adalet Kulesi ile Kubbealtı'nın ilk yapılarına ait temellerin de atıldığı görülmektedir.

Eski Saray, 5 Şubat 1540 gecesini tamamen yanımtır. Sarayın arazisinin bir bölümü daha önce Beyazıt Camii'nin (1501-1506) inşası için kullanıldığından, yeniden yapıldığında alanı önceye göre daralmıştır. Ayrıca arazinin bir kısmı da sonradan inşa edilen Süleymaniye Camii'ne (1551-1558) tahsis edilmiştir.⁹ Sarayın yeniden inşa edildiği tarihle ilgili kesin belgelere ulaşılammıştır. Bu belirsiz dönem boyunca, Harem halkının nerede ikamet ettiği konusu tam netlik kazanmamış olmakla birlikte geçici olarak Topkapı Sarayı'na nakledilmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Pek az sayıda araştırmacı, Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği yeni sarayda, küçük çaplı da olsa bir Harem'in mevcut olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, Harem kurumu Fatih döneminde henüz tam teşekküllü bir yapıya ulaşmamış olsa da, saray yaşamının bir parçası olarak varlık göstermeye başlamıştır. Ancak bu döneme ait Harem yapısı, sonraki yüzyıllarda gelişen ve kurumsallaşan Harem-i Hümayundan oldukça farklı ve sınırlı bir düzeydedir.

Fatih Sultan Mehmed döneminin 1451-1468 yılları arasındaki 18 yıllık sürecini anlatan Bizanslı tarihçi Kritovoulos (1410-1470), önemli bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. Kritovoulos'un aktardığına göre, Fatih Sultan Mehmed, saltanatının 14. yılında, yani 1465'te kışı Byzantion'da (İstanbul'da) geçirmiş ve bu dönemde sarayını tamamlamıştır: "İçinde çok sayıda büyük, yüksek ve güzel kule, erkekler ve kadınlar için ayrı binalar, odalar, yemekhaneler, yatak odaları ve çok sayıda başka güzel odalarla çeşitli binalar inşa edilmişti."¹⁰ Bu bilgi, Topkapı Sa-

rayı'nın inşasının 1465 yılı itibarıyla büyük ölçüde tamamlandığını ve padişahın buraya yerleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Kritovoulos'un bu ifadesi, saray yaşamının ve dolayısıyla erken dönem harem düzenlemelerinin bu tarihlerde şekillenmeye başladığına işaret etmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in son on yıllık saltanat dönemine tanıklık eden İtalyan seyyah ve yazar Iacopo di Promontorio, bu döneme dair önemli bir gözlemde bulunmaktadır. Promontorio'nun aktardığına göre, Fatih'in haremi yaklaşık 400 kadından oluşmaktaydı. Bu kadınlardan 150'si Yeni Saray'da (Topkapı Sarayı), geri kalan 250'si ise Eski Saray'da yaşamaktaydı: "Üç ya da beş kişi, paylaştıkları odalarda ayrı yataklarda yatarlardı. Her odaya yirmi hizmetkâr hizmet ederdi, Harem ise başlarında bir ağa olan yirmi beş hadıma emanet edilmişti."¹¹ Bu bilgi, Fatih döneminde Harem'in tamamen Yeni Saray'a taşınmadığını, bir kısmının hâlen Eski Saray'da kalmaya devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bu durum Harem'in iki saray arasında paylaşılan bir yapı olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Ö. L. Barkan, saray mutfağına ait 894-895 (1489-1490) yılı muhasebe defterlerinde yer alan kayıtlar doğrultusunda kilerden Kızlar Sarayı'na çeşitli eşya ve kap kacağın taşındığını belirtmektedir. (Resim 2) Bu durum, Harem'in o dönemde kendine ait ayrı bir mutfağına sahip olduğunu göstermektedir.¹² Söz konusu kayıtlar, Harem'in yalnızca konut alanı olmanın ötesinde, iç düzeni ve işleyişi bakımından da bağımsız bir yapıya sahip olmaya başladığını ortaya koymakta ve saray teşkilatı içindeki kurumsal gelişimini belgeleyen önemli kanıtlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

9 Banu Bilgicioğlu, "Sarây-ı Atik-i Âmire", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 122-125.

10 Kritovoulos of Imbros, *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos (1451-1467) / İmrozlu Kritovoulos'un Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, İstanbul: 2023, 228.

11 Babinger, Franz. (1957). *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campis Über den Osmanenstaat um 1475*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung München, München, 44-45.

12 Ömer Lütfi Barkan, *İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri. Belgeler*. Cilt 9, Sayı 13, Ankara: TTK Yayınları, 1979, 194, 196, 226; Ömer Lütfi Barkan, "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23 (2015), 303, 394.

Saray Mutfağının 894 - 95 Yılı Muhasebe Bilânçosu

393

f) 'Âdet-i kabban-ı havâyic-i' mezbûrîn	1 072
g) Kirâye-i revgan ve 'asel ki 'an Rumeli ve Anadolu âmed, ma'a ard, 704 hamil	12 129
h) puhten-i senbuse ¹⁹⁰ der 'ideyn fî 50	100
i) nişan-kenden-i evanî-i mis ¹⁹¹ , 35 kıt'a, fî 1	35
j) arabacıyân be-cihet-i âverden-i âhuhâ-i şî-kârî, 5 'acele ¹⁹² , fî 20	100
k) dibagat kerdên-i posthâ-i âhu, 3 kıt'a	113
l) rihten-i şem'-i sefid ¹⁹³ , be-cihet-i hassa, 632 kıt'a, 2 fî 1	316

El-bâkî

63 240

*Be-muhasebe-i âyende nibişte şud¹⁹⁴, tamamen***A. MUHASEBE-İ ERZ¹⁹⁵****Be-ma'rifet-i Musliheddin, emîn-i kilar ve Mahmud el-kâtib 'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 894 ilâ gayet-i Safer sene 895.****I***Asl-ı erz, fî sene, 479 mudden 1,5 keylçe*

	<i>Mud</i>	<i>Keylçe</i>
1) 'An bakıyye-i muhasebe-i sene-i mâziye 'An tahvil-i hodişân 'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 893 ilâ gayet-i Safer sene 894	72	11,5
2) 'Ani'l-ibtîyâ ¹⁹⁰ ki der bâlâ mezkûr est	1	12
3) 'An tahvil-i Ahmed Münşî 'An kıst-ı çeltük-i Filibe 'An evvel-i Nevruz, el-vâkî' fî 16 Rebi'il-evvel sene 892	54	13
4) 'An tahvil-i Mustafa bin Mehmed ve Ahmed bin Mahmud 'An kıst-ı çeltük-i Filibe 'An evvel-i Nevruz el-mezbûre El-vâkî' fî 16 Rebi'il-evvel sene 892 'An yed-i birazer-i emîn	350	—

II*Vuzî'a min zâlîke, fî sene 387 mud, 11,5 keylçe*

	<i>Mud</i>	<i>Keylçe</i>
1) Be-cihet-i ta'âm-ı hassa ma'a paşayân-ı 'izâm ve agayân-ı Der, fî sene	240	11
2) Be-cihet-i ta'âm-ı Divân, ma'a ziyafet fî sene	46	7,5
3) » ta'âm-ı gilmân-ı Enderûnî, fî sene	99	1
4) » Darûsse'ade, der 'ideyn	1	12
El-bâkî	91,5	—

Be-muhasebe-i âyende nibişte şud, tamamen,

190) بختن سنبوسه (Samsa tatlısı pişirmek) 191) اوانیء مس 192) عجله 193) ريختن شمع سفيد (Araba) 194) بحاسبه آينده نبشته شد 195) ارز

B. MUHASEBE-İ AĞNÂM

**Be-ma'rifet-i Musliheddin, emîn-i kilar ve Muhiddin kâtib-i matbah-ı 'âmire.
'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 894 ilâ gayet-i Safer sene 895**

I

Aslı ağnâm, fî ene 16 804 re's

- 1) 'An bakıyye-i muhasebe-i sene-i mâziye 'An tahvîl-i hodişân 'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 893 ilâ gayet-i Safer sene 894 448 re's
- 2) 'An-i'l-ibtîyâ', ki der bâlâ mezkûr est 16 356 »

II

Vuzi'a min zâlike 16 553 re's

- 1) Be-cihet-i ta'am-ı matbah-ı 'âmire, berây-i hassa. Ma'a paşayân-ı izâm ve gılmân-ı Enderûnî ve gayruhu 10 378 re's
- 2) Be-cihet-i ta'am-ı Divan 3 252 »
- 3) » şöğüşî der şikâr 42 »
- 4) » Dârüsse'ade der 'ideyn 12 »
- 5) » mürgân-ı şikârî 1 210 »
- 6) » parshâ 720 »
- 7) » aga-i Der¹⁹⁶ ve ser-hâzin ve ser-sekbanân ve emîn-i kilar ve kâtib-i matbah ve ser kassabîn ve kethüda-yi yeniçeriyân ve râiyân-ı ağnâm, fî sene ... 765 »
- 8) Mürdegân¹⁹⁷ 174 »

El-bâkî

251 »

Be-muhasebe-i âyende nîbişte şud, tamamen,

C. MUHASEBE-İ ARD¹⁹⁸

Be-ma'rifet-i Musliheddin el-mezkûr ve Muhiddin el-kâtib 'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 894 ilâ gayet-i Safer sene 895.

I

	<i>Mud</i>	<i>Keylçe</i>
Aslı ard, fî sene be-mudd-ı İstanbul	821	18,5
1) 'An bakıyye-i muhasebe-i sene-i mâziye 'An tahvîl-i hodişân 'An gurre-i Rebi'il-evvel sene 893 ilâ gayet-i Safer sene 894	23	—
2) 'An-i'l-ibtîyâ' ki der bâlâ mezkûr est	798	18,5

II

Vuzi'a min zâlike	740	35
1) Be-cihet-i nân-ı hassa be-ma'rifet-i Sinan ve Osman ser-habbazîn 115 045 zevc hubz Beher 19 zevc fî 1 keylçe	302	15
2) Be-cihet-i nân-ı harcî Be-ma'rifet-i Sinan ve Osman el-mezbûrân, 163 614 zevc hubz Beher 22 zevc fî 1 keylçe, yekûn	371	17

196) در 197) مردگان 198) ارد 199) دبله (Acı badem kurabiyesi)

4)	Bahâ-i helva-i zülbiye,	be-cihet-i Hassa ve Dîvân, der-ıyd-i mü- bârek, 50 vakıyye, fî 7,	350
5)	Nakdiye: ücret-i hammal,	" " helva el-mezbûr,	10
6)	Bahâ-i bezir,	be-cihet-i hammam-ı Hassa, 6 vakıyye,	20
7)	" şişe,	" " Hassa, 6 kıta'ât,	24
8)	" kutı, (s. 9) "	" " " , kıt'atân, fî 3	6
9)	Nakdiye: ücret-i hammal,	be-cihet-i yah-ı Hassa ki 'an Bursa âmed,	18
10)	" " " ,	" " crz-i Hassa, ez-dükkân-ı 'âmil, ilâ kilâr, 5 mudden - 5 keylçât, beher mud, fî 2	10
11)	Bahâ-i kâğıd,	" " Hassa, 1 deste	2
12)	" salva ⁵⁹ ,	" " boza-i Hassa, şinik	4
13)	" kâse,	" " hoşâb-ı Hassa, kıt'atân, fî 2	4
14)	Kirâyâ-i 'acele ⁵⁹ ,	be-cihet-i havâyic ⁶⁰ , ez-kilâr ilâ Sarây-ı Duhterân, der-ıyd-i mubarek	
15)	Bahâ-i makiyân:	29 ca.	117
	be-cihet-i kebab,	18 ca.,	
	" " kavurma,	4 c., fî 6	24
	" " paşayân,	3 " , " 3	9
	" " bîmarân,	4 " , 3	12
16)	Bahâ-i himmus ve piyaz,	be-cihet-i Matbah, 'an yed-i ser-bâzar	40
17)	" mast,	" " boranî-i Hassa, 'an yed-i o	5
18)	" penir,	" " lälênkede ⁶¹ , " " "	6
19)	" mast,	" " boranî-i Dîvân " " "	30
20)	" " ,	" " salma-i ⁶² Hassa, " " "	5
21)	" piyaz ve sır,	" " mantı-i Hassa, " " "	4
22)	" himmus ve piyaz,	" " kabunî-i " , " " "	6
23)	" piyaz ve beyza,	" " kavurma-i makiyân-ı Hassa, " " "	5
24)	" beyza ve şelcem,	" " bere-i Hassa, " " "	2
25)	" mast,	" " Hassa, " " "	18
26)	" summak ⁶³ (sormak)	" " sanbuse ⁶⁴ , 4 vakıyyât, fî 8 " " "	32
27)	" pazu	" " boranî-i Hassa, 'an yed-i bostanî	12
28)	" sarı âlû	" " şurbâ-i Hassa, 'an yed-i o	13
29)	" pazu	" " boranî-i Divân " " "	110
30)	" tere, tarhun ve piyaz ve sır,	be-cihet-i Hassa, " " "	3
31)	" pazu, be-cihet-i bîmarân,	" " "	2

11) *Yevmü'l-erba'a, fî 11 minh, fî belde-i K. 507*

1)	Bahâ-i revgan-ı zeyt,	be-cihet-i Hassa, 4 vakıyyât, fî 7	28
2)	" sebû,	" " revgan el-mezbûr, kıt'a	2
3)	" makiyân:	22 ca.	84
	Be-cihet-i kebâb, ca. 18:		
	" " 6 ca., fî 6	36	
	" " 12 " , " 3	36	
	" " bîmarân, 4 c., " 3	12	

59) عجله 60) حوايج 61) لالئكه 62) ساله 63) سماق 64) صانبوسه

12)	Bahâ-i hummus ve piyaz,	be-cihet-i Matbah,	'an yed-i ser-bâzar	25
13)	" penir ve beyza,	" "	terine-i Hassa,	5
14)	" " " "	" "	" şölan ⁵⁴ ,	10
15)	" piyaz, be-cihet-i metancana-ı ⁶⁷ Hassa,	" "	" "	3
16)	" " ve sır, be-cihet-i mantı-i Hassa,	" "	" "	4
17)	" mast,	" "	mastâve-i " ,	10
18)	" penir ve beyza,	be-cihet-i pide-i kedû-yı ⁶⁸ Hassa,	'an yed-i o	8
19)	" hummus ve piyaz,	" "	kabumî-i ağayân,	7
20)	" beyza ve şelcem,	" "	bere-i Hassa,	2
21)	" mast,	" "	Hassa,	18
22)	" piyaz,	" "	kebâb-ı mâkiyân-ı Hassa,	8
23)	" beyza,	" "	mcsâlih-i sükkar-i Hassa,	10
24)	" kedû ve gure,	" "	şurbâ-i Hassa,	15
25)	" âlû,	" "	" ağayân,	8
26)	" pazu,	" "	mastâve-i Hassa,	5
27)	" kedû,	" "	pide-i Hassa,	6
28)	" tere tarhun ve piyâz ve sır, be-cihet-i Hassa,	" "	" "	3
29)	" pazu, be-cihet-i bîmarân,	" "	" "	2

13) *Yevmü'l-cum'a, fi 13 minh, fi beldet-i K. 1569*

1)	Nakdiye: be-cihet-i tasadduk-ı fukara,	'an yed-i Emîn-i Kilâr-ı Âmire	1 000
2)	Bahâ-i muşamma', be-cihet-i Hassa,	kıt'a	50
3)	Mevîz-i ahmer,	" " Matbah-ı Âmire,	18 vakıyye
4)	Bahâ-i mevîz-i esved,	" " " ,	18 "
5)	" zağferân,	" " " ,	vakıyye
6)	" makîyân:	32 ca.	154
	be-cihet-i kebâb,	18 ca.	72
	" " Me'muniye,	10 c., fi 7	70
	" " bîmarân,	4 " , " 3	12
7)	" hummus ve piyaz, be-cihet-i Matbah,	'an yed-i ser-bâzar	25
8)	" baş-paça, be-cihet-i Hassa ve ağayân,	'an yed-i o, 32 baş - 150 paça,	75
9)	" revgan-ı paça,	be-cihet-i paça-i Hassa,	'an yed-i o
10)	" nân-i kirde,	" " baş-paçay-ı ağayân	" " "
11)	" piyaz ve sır,	" " mantı-i Hassa,	" " "
12)	" kestene, (s. 12)	" " dâne-i bulgur-ı Hassa,	" " "
13)	" penir,	" " pide-i Hassa,	" " "
14)	" leben,	" " Me'muniyye-i ⁶⁹ Hassa,	" " "
15)	Nakdiye: ücret-i ard-kerden-i erz, be-cihet-i Me'muniye,	" " "	3
16)	Bahâ-i mast, be-cihet-i boranî-i ağayân,	" " "	5
17)	" beyza ve şelcem,	be-cihet-i bere-i Hassa,	" " "
18)	" mast, be-cihet-i Hassa,	" " "	18
19)	Bahâ-i hummus ve piyaz, be-cihet-i ta'âm-ı cema'at-ı Dâru's-se'âde,	der-îyd-i mubarek, 'an yed-i o	25

⁶⁷) (؟) صاعه ⁶⁸) بجهت پیده کدو (ی) ⁶⁹) مامونیه

9) <i>Yevmü'l-erba'a, fî 9 minh, fî belde-i K.</i> 1903	
1) Bahâ-i saç ve bakraç, be-cihet-i habbâzîn-i Hassa, kıt'atân, der-vezne, 15 vakıyye, fî 16	248
2) " evânî ³⁶ , be-cihet-i şerbet-i kuka-i ³⁵ Hassa, 'an yed-i helvaî kıt'ât 6; tas, 3 kıt'a: büzürk 1, küçek 2; güldân 2; kadeh 1, der-vezne, 8,5 vakıyyât, fî 16	136
3) " evânî, be-cihet-i Baba 'Acem bâ-nevâ, be-cihet-i nân-ı Hassa 3 kıt'ât, leğen-i büzürk 1, hereni 1, kefgir 1, der-vezne: 19 vakıyye-300 dirhem	337
4) " dibek-i ³⁷ mis, be-cihet-i Matbah-ı Hassa, kıt'a Der-vezne: 12 vakıyye-300 dirhem, fî 16 = 204 Minhâ: fûrû-âmede-şud ³⁸ , be-cihet-i dibek-i köhne, kıt'a, der-vezne: 10 vakıyyât, fî 7, 70 el-bâki	134
5) Bahâ-i kepçe (ve) kefgir, be-cihet-i Matbah-ı Hassa, 9 kıt'ât Der-vezne: 16 vakıyye-100 dirhem, fî 20=325 Minhâ: fûrû-âmede-şud, be-cihet-i kepçe ve kefgir-i köhne, 9 kıt'ât, der-vezne: 14 vakıyye, fî 7=98 el-bâki:	227
6) " hereni ³⁹ , be-cihet-i leben-i Hassa, 'an yed-i ser-kasab, kıt'a, Der-vezne: 12 vakıyye, fî 20	240
7) " kepçe (ve) kefgir-i küçek, be-cihet-i Me'mûniye-i Hassa, der-Matbah , kıt'atân, fî 8	16
8) " bere, be-cihet-i Hassa, 7 rû'ûs 6 rû'ûs, fî 13; re's, fî 15	93
9) " kutı, be-cihet-i kurs-ı ⁴⁰ Hassa, 4 kıt'ât, fî 3	12
10) " kâğıd, " " helvaî-i Hassa, deste 1	3
11) Nakdiye: kal'î-kerden-i evânî-i Hassa, 4 kıt'ât (s. 55) sini ⁴¹ -i Hullide Mülkühü, kıt'a, 7; meşraba-ı Hassa, 3 kıt'ât,	20 13
12) Bahâ-i dig, be-cihet-i Hassa, 4 kıt'ât, fî 1	4
13) " gendüm-i kûbîde, berây-ı Matbah, 5 keyilçe, fî 14	70
14) Nakdiye: resm-i hammal, be-cihet-i gendüm el-mezbur	2
15) " : kirâye-i âlû ve 'asel-i Hassa, 'an mahzen ilâ kilâr, hamil	2
10) <i>Yevmü'l-hamîs, fî 10 minh, fî belde-i K.</i> 940	
1) Nakdiye: tasadduk-ı fukara, 'an yed-i emîn-i Kilâr-ı Âmire	250
7) Bahâ-i summak, be-cihet-i sanbûse-i Divan, 'an yed-i o, vakıyyetân	20
8) " piyaz, be-cihet-i sanbûse el-mezbur 'an yed-i o	8
9) " mast, " " boranî-i ağayân, " " "	14
10) " mast, " " boranî-i Divan, " " "	30
11) " hımmus ve piyaz, " " ta'am-ı Darüsse'ade, " " "	22
14) " kestene, " " dâne-i bulgur-ı Hassa, " " "	6
15) " leben, " " Memûniye-i Hassa, " " "	7
16) Nakdiye: ücret-i ard-kerden-i erz, be-cihet-i Memuniye, " " "	3
29) El-mubaye'a-i erz, be-cihet-i Matbah, 5 keyilçe, 'an tahvîl-i Hacı Muslihiddin, 'an kıst-ı çeltik-i Filibe ve Burgaz ve gayruhu	

صی (٩) 41 قورص 40 هرنی 39 فرو آمده شد 38 ديبك من 37 اوانى 36 شربة قوقه 35

Venedikli diplomat Niccolò Sagundino, 1499 yılında Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) sarayına dair gözlemlerinde sarayda 10 kadının yaşadığını, buna karşılık 80 kadının ise saray dışında ikamet ettiğini belirtmektedir.¹³

Venedikli tüccar Bartolomeo Contarini, 1507 yılında Yeni Saray'daki gözlemlerine dayanarak kadınların burada yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir. Contarini, "*Aralarında 80 oğlan ve bazı kadınların da bulunduğu 300 kişilik bir saray halkı ile sarayın güvenliği için içeride sürekli olarak görev yapan dört ak ağanın bulunduğunu*" ifade etmektedir. Bu anlatım, Sultan II. Bayezid döneminde haremın bir kısmının artık Topkapı Sarayı'na taşındığını ve burada düzenli bir yaşam sürdürüldüğünü göstermektedir. Ancak Contarini'nin aktardığı bir diğer önemli detay, padişahın zaman zaman Eski Saray'da kalan kadınları ziyaret ettiğidir.¹⁴

15. yüzyıl kaynakları ve arşiv belgeleri ışığında yapılan genel tespitlere göre, Topkapı Sarayı'nda Kızlar Sarayı (Sarây-ı Duhterân) adı verilen bir bölümün var olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu bölümde seçkin cariyeler ve onların hizmetkârları yaşamaktadır. Kızlar Sarayı'na dair mekânlarla ilgili detaylı bilgilere yer verilmemekle birlikte, Valide Sultan Taşlığı çevresinde şekillenmiş olması muhtemeldir. Eldem/Akozan ve Kuban, ilk yapıların Valide Sultan Taşlığı çevresinde inşa edilen yapılar olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶ Bu kapalı ve denetimli yaşam düzenini destekler nitelikte, dönemin mimari özellikleriyle benzerlik taşıyan yapılar arasında Nöbet Yeri,¹⁷ Altınyol, Altınyol'un bir kapı ile açıldığı Haseki daireleri, Ustalar Dairesi, Kuşhane Mutfığı ve Harem Eczahânesi ilk örnekler arasında kabul edilmektedir.¹⁸ Söz konusu dönemde, valide sultan

henüz Yeni Saray'a taşınmamış; hanım sultanlar ve anneleri ise Eski Saray'da ikamet etmeye devam etmiştir. Aynı şekilde, şehzadelerin de sancak beyi olarak görevlendirilmeden önce anneleriyle birlikte Eski Saray'da yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Ak hadımların başı olan ve Babüssaâde'de bulunan Kapıağası'nın, bu dönemde sarayın iç halkının tamamından sorumlu olduğu bilinmektedir. Bu görev tanımı, saray içindeki sıkı denetim mekanizmasını ve kapalı yapının sürekliliğini sağlayan otoriter yapıyı açıkça ortaya koymaktadır.¹⁹ Bu düşünceli destekler şekilde, Gülsün Tanyeli'nin Harem'in altyapısının yapım evrelerini ortaya koyduğu plana bakıldığında, Valide Sultan Taşlığı ile Altınyol'un izdüşümüne denk gelen alanların 16. yüzyılın başlarına tarihlendirildiği görülmektedir. Bu bulgular, Harem'in ilk dönem yapılarının söz konusu bölgede konumlandığını ortaya koymaktadır.

Fatih Sultan Mehmed döneminde kurumsal bir yapıya kavuşan ve Osmanlı saray sisteminin temel unsurlarından biri hâline gelen Harem, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde yalnızca özel bir yaşam alanı olmaktan çıkmış; aynı zamanda siyasi etkilerin görünür olduğu, karar süreçlerini dolaylı olarak etkileyen bir mekâna dönüşmüştür. Masraf defterlerinden elde edilen verilere göre (Resim 3-4), 1527-1529 yılları arasında Kızlar Sarayı'nın, Mimarbaşı Alâeddin'in gözetiminde yenilendiği anlaşılmaktadır.²⁰ Bu bilgi, Harem'in mekânsal dönüşümünün ve işlevsel öneminin bu dönemde giderek arttığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

13 Sagundino, Alvise, *Relazione*, Sanuto, Cilt 2, 1499, 600.

14 Contarini, Iacomo. *Relazione*, Sanuto. Cilt 7, 1507, 7.

15 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar, 210.

16 Sedat H. Eldem; Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*. İstanbul: 1982, 67-68.

17 İlber Ortaylı, *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İstanbul: Bank Asya, 222-223.

18 Mualla Anhegger Eyüboğlu, *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi – Harem*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 23.

19 Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Hümâyûnu*, TOEM, 1326, 394-395.

20 BOA. KK. 7097, fol.22,24,58 sayılı tarihsiz defter; BOA. MM. 17884, fol.53- 54,69,71 sayılı ve H.29 Zilhicce 935 (3 Eylül 1529) tarihli defter

79

۹۔ سہ ماہیہ اور پختہ ہوا ہو۔

مكة رباة مد فربا الد اوى طى با مد س

[illegible]

۱. حضرت علیؓ کا نام نہ لیا جائے
 ۲. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ کہے
 ۳. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ لکھے
 ۴. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ پڑھ لے
 ۵. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ سن لے
 ۶. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ دیکھ لے
 ۷. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ چھو لے
 ۸. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ چوم لے
 ۹. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ چوس لے
 ۱۰. حضرت علیؓ کے بارے میں کوئی بات نہ چوس لے

کے ہمسایہ قاریوں نے
فری و جمل کا یہ
لبر فیس
بدولت مال دیا ہے۔

میں نے بغیر کسی معاوضے کے
اس تمام درس راں عام طور پر
نشر و اشاعت کیا ہے اور اس کی
بھلائی ہوگی۔

کے دوستوں نے اس کتاب کو
دیکھا ہے وہ اس کی
کوئی عیب نہیں
مال دولت ادا کرتے ہیں۔

~~کے ہندو اور مسلمانوں کے درمیان
عالم کو کھینچ کر لے آئے ہیں
ہندوؤں کی ایک طرف سے اور
مسلمانوں کی دوسری طرف سے~~

[illegible][illegible][illegible][illegible]

(Handwritten notes in Urdu script)

21

کتابهای مذکور / که در قفسه ی کتب فارسی / خانقاها بوده -

[illegible]

مہر
۵۰

کتابخانه کتب خطی و کتب چاپی
مکتبہ اسلامیہ کراچی

۱۔ حق تعالیٰ
 ۲۔ حق تعالیٰ
 ۳۔ حق تعالیٰ
 ۴۔ حق تعالیٰ
 ۵۔ حق تعالیٰ

کتابخانه مرکزی و اسناد خطی و چاپی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
تهران

١٠٠
 ١٠٠
 ١٠٠
 ١٠٠
 ١٠٠

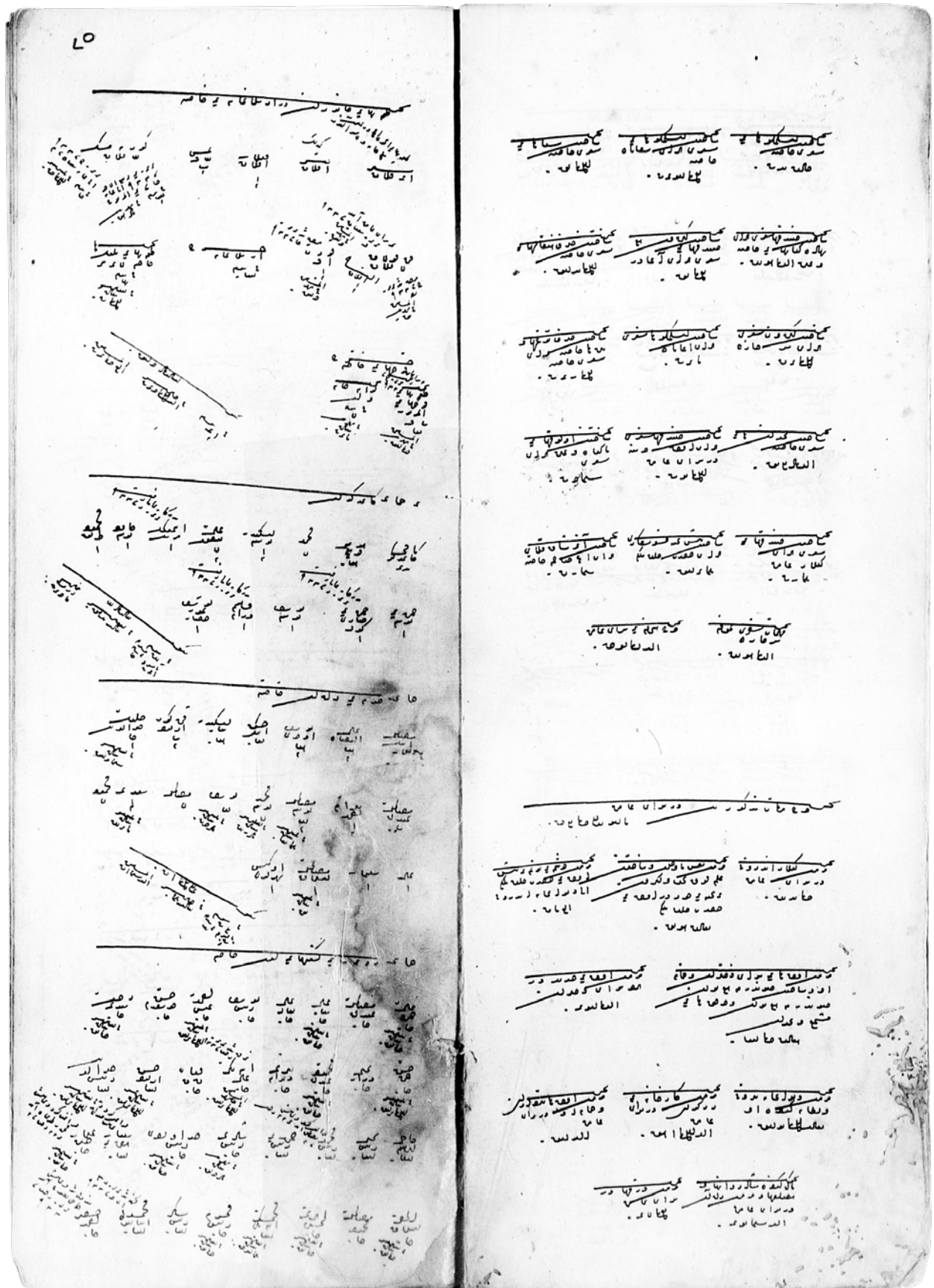
۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

~~کتابت شد در سال ۱۳۰۰ قمری ماه ربیع الثانی~~
اعلیٰ مادی

[illegible]

میں نے
میں نے
میں نے

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

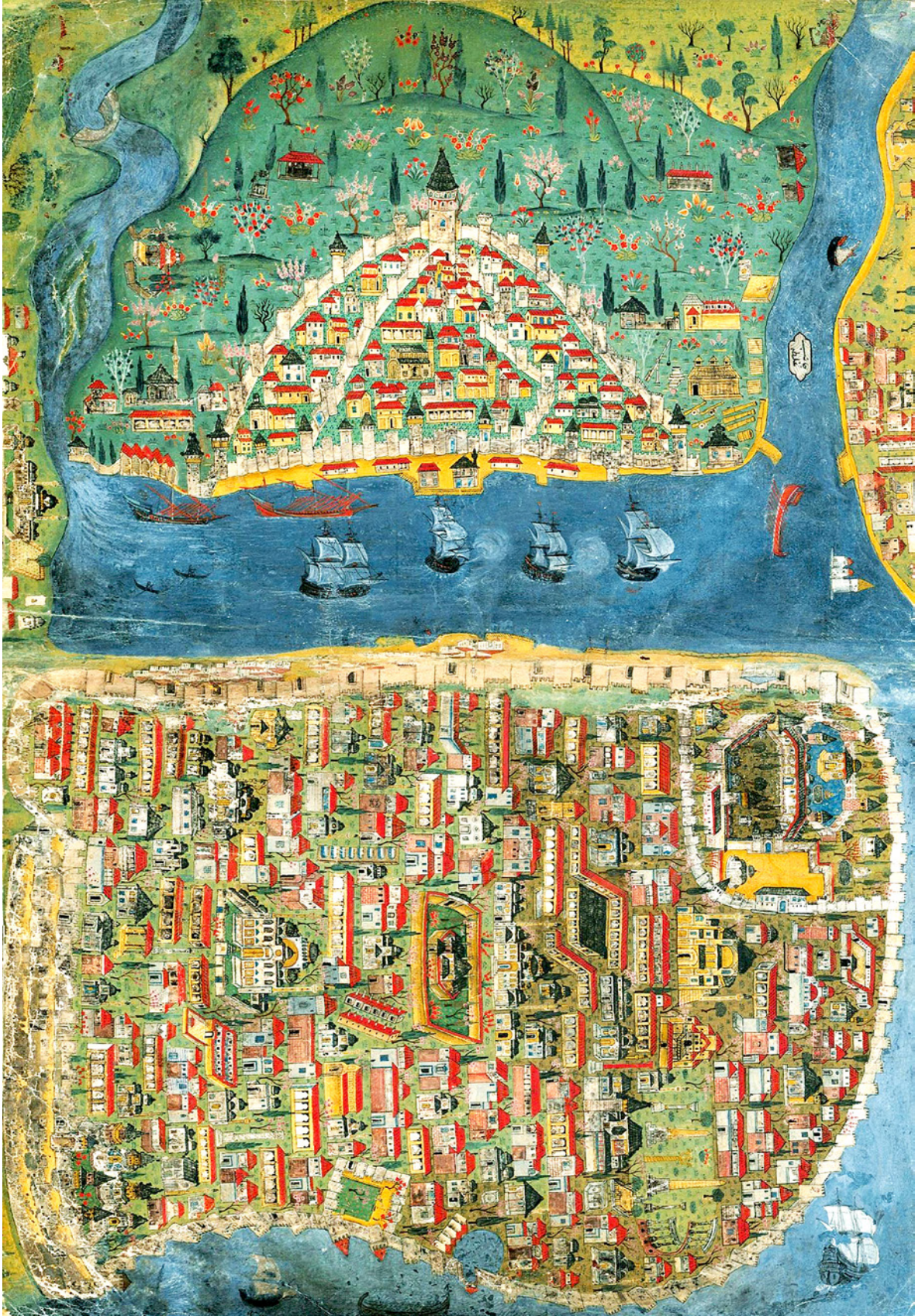
- Becihet-i meremmet-i oda-ı cedid der nezd-i oda-ı duhterân
- Becihet-i meremmet-i hammam-ı duhterân der sarây-ı âmire
- Becihet-i sâhten-i divâr-ı havlı ve sâhten-i hâ-ne-i çatma ve köşk ve şadırvân ve râh-ı âb-ı şâ-dırvân-ı âbhâne der nezd-i saray-ı duhterân be taraf-ı bağçe-i âmire
- Becihet-i sâhten-i bâb-ı âhen berây-ı divar-ı havlı der nezd-i saray-ı duhterân be-taraf-ı bağçe-i âmire
- Becihet-i ta'mir-kerdeni odahâ-i duhterân ve döşeme-i tahta-i pazu ve sâhteni dolap ve iskemlehâ ve anbâr ve tahta-ı âtesdân ve çerçeve ve necrân ve kar' kerden-i çârdâk der fevk-i oda-ı duhterân der saray-ı âmire
- Becihet-i sâhten-i nerdübân-ı seng der nezd-i saray-ı duhterân der tarafı âhür-ı hâssa
- Becihet-i sâhten-i divar-ı havlı der etrâf-ı havz ve râh-ı âb-ı o der nezd-i saray-ı duhterân der tarafı bağçe-i âmire
- Becihet-i meremmet-i odahâ-i sarây-ı duhterân ve hammâmto ve sâhten-i sundurma ma'a tavân-ı sundurma
- Becihet-i meremmet-i oda-ı cedid der nezd-i saray-ı duhte-rân
- Becihet-i harc-ı sâhten-i matbah-ı cedîd ve bâbhâ-i divâr-ı kârgir ve âbhâne-i o ve divar-ı havli ve nerdübân-ı seng der saray-ı duhterân
- Becihet-i meremmet-i sedd der bağçe-i hâss der saray-ı duhterân

MM 17884

- Kızlar odasının (oda-i duhterân) yanındaki yeni odanın onarımı için
- Saray-ı Amire'deki Kızlar Hamamı'nın onarımı için
- Kızlar Sarayı yakınında avlu duvarı yapmak, bir çatma ev, köşk, şadırvan ve şadırvanın su haznesine bir su yolu yapmak için
- Hasbahçe tarafındaki avlu duvarına bir demir kapı yapmak için
- Kızların odalarını onarmak ve yerlere tahta döşemek, dolap, iskemle, sandık, ocak tahtası, çerçeve, ahşap işleri yapmak ve Saray-ı Amire'deki Kızlar Odası üstündeki çardağı kaldırmak için

KK 7097

- Has ahırlar tarafında Kızlar Sarayı'nın yakınında bir taş merdiven yapılması için
- Bâhçe-i Amire tarafında Kızlar Sarayı yakınındaki havuz ve su yolunun etrafında bir avlu duvarı yapılması için
- Kızlar Sarayı'nın odalarını ve hamamını onarmak, bir sundurma ve sundurmanın tavanını yapmak için
- Kızlar Sarayı yanındaki yeni odanın onarımı için
- Kızlar Sarayı'nda yeni bir mutfak ve taş duvarın kapıları, su haznesi, avlu duvarı ve taş merdiven yapımının masrafları için
- Kızlar Sarayı'nın yakınında hasbahçenin terasını onarmak için

5 İstanbul haritasında Topkapı Sarayı'nda Harem, 1537 yılları,
Matrakçı Nasuh, Minyatür ve Gravürlerle Osmanlı İmparatorluğu, 1998, 39.

Üç yanından revaklar, Kadınefendi daireleri, Cariyeler Koğuşu, çamaşırhane, mutfak, kiler, abdest çeşmeler, hamam ve helalarla çevrili olan Cariyeler Taşlığı'ndan Harem bahçesine inen dik bir merdiven, kadınefendilerin dairelerini, cariyelerin iki katlı geniş koğuşlarından ayırmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1528-1529 yıllarına ait masraf defterlerinde

sözü edilen, ahırların yakınındaki 'Kızlar Sarayı'na ait taş merdivenin büyük olasılıkla bu merdiven olduğu düşünülmektedir. Nitekim Cariyeler Alt Taşlığı çevresindeki mekânların yapı malzemesi ve inşaat tekniği incelendiğinde, bu alanın yukarıya, Cariyeler Taşlığı'na kadar uzanan yapılarla birlikte, tek seferde ve bir bütün olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

6 Melchior Lorichs'in 1559 tarihli "Adalet Kulesi ve Harem" adlı panoramasında Has Ahır ve Has Oda arasında uzanan Harem yapıları ve duvarla çevrili bahçeli avlusu, The Constantinople Prospect, Vol. 4. G.Necipoğlu, 2014, 357.

1532 ile 1540 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Luigi Bassano 1537 yılı dolaylarında, Hürrem Sultan'ın Harem'deki dairelerini şöyle betimlemektedir: "Sultana'nın sarayı Ulu Türk'ünkiyle aynı küliyededir. Birinden birine gizli odalardan gidilebilir. Sultana'nın sarayına Ulu Türk, hadımlar ve Ulu

Türk'ün son derece güvendiği Sultana'nın kethüdası olan diğer bir kişiden başka kimse girmez. Olağanüstü zengin giyimli ve yirmi köle eşliğinde dolaşan kethüda Harem'e istediği zaman gelip gitmektedir. Sultana'nın odaları ibadet mekânları, hamamları, bahçeleri ve diğer rahatlıklarıyla çok görkemlidir."

7 Sebastian Münster'in (1488–1552) 1544 yılında yayımlanan *Cosmographia* adlı eserinde yer alan "Gynaecium" yazısı, Antik Yunan dünyasında kadınlara ayrılmış özel yaşam alanını ifade etmektedir.

Hürrem Sultan, oğlu II. Selim'in (1566-1574) tahta çıkışını görece kadar uzun yaşamamıştır. Bu nedenle muhtemelen onun döneminde henüz Valide Sultan Dairesi mevcut değildi. Sultan II. Selim'in Venedikli eşi Nurbanu Sultan, en büyük oğulları Murad'ın Manisa sancağına gönderilmesinden sonra Topkapı Sarayı'nda kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde, çeşitli cariyelerden doğan ve henüz on yaşın altında olan şehzadeler de Topkapı Sarayı'nda yaşamaktaydı. Venedik elçisi Agostino Garzoni'ye (1781- 1785) göre, bu yıllarda Topkapı Sarayı'nda on sekiz kara hadım ağası tarafından korunan yaklaşık 150 kadın bulunmaktaydı. Eski Saray'da ise sayıları 1500 civarına ulaşan kadınlar yaşamaktaydı. Bu kalabalık yapı, Topkapı'daki daha küçük ve seçkin Harem için güzel ve yetenekli kadınların seçildiği bir tür 'havuz' işlevi görmekteydi.²¹

1665 yılında çıkan büyük yangında Harem, karaağalar ve cariyelerin bulunduğu bölümlerden başlayarak Sultan III. Murad'ın yatak odasına kadar zarar görmüştü. Yangından sonra, hasar gören

8 16. Yüzyılın sonlarında harem kadınları, Albüm, Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8626, fol. 116a.

kısımlar Sultan IV. Mehmed (1648–1687) döneminde, önceki düzenine uygun şekilde kapsamlı olarak yeniden inşa edilmiştir. Bu yeniden yapım sırasında, ahşap ayrıntıların yerine taş ve tuğla kullanılmış; ancak eski duvarların büyük bir bölümü korunarak yapıya dahil edilmiştir.²²

21 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar, 213.

22 BA, MM 908; Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar, 231.

Belgeler Işığında Mekânlar

Topkapı Sarayı'ndaki mekânlar hakkında kesin bir kanaat belirtmek zordur. Bugün I. Kadınefen-di Dairesi ile Cariyeler Koğuşu arasında bir kapı ve buradan aşağı inen 54 basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdiven 54 basamaklı olmasına rağmen '40 merdivenler' olarak bilinmektedir.²³ Bu merdiven ile aşağı inilirken merdivenin birinci sahanlığında -cariyeler koğuşunun tam altında- uzun koridor gibi bir alan bulunmaktadır.²⁴ İkinci sahanlıkta koğuşlara ait mekânların yanı sıra biri çeşmeli olmak üzere iki oda ile bir koğuşun bulunduğu bir ara kat yer almaktadır. Üçüncü sahanlık ise tıpkı üst taşlıkta olduğu gibi etrafı odalarla çevrili cariyelere ait ikinci bir taşlığa açılmaktadır. Bu taşlığa cariyeler alt taşlığı da denmektedir. Bu taşlık ve ara kat Harem Hastahânesi olarak bilinmektedir.

Harem'in içinde böylesine büyük bir hastane-nin varlığı ilgi çekicidir. Nitekim bu alandan bahseden N. Sakaoğlu, orta sahanlıkta bir horendegân koğuşunun varlığından bahsetmiş ve eklemiştir; *"Yapıların kitâbesiz olması saraya ilişkin belgelerde de Harem yapılarının işlevlerine ilişkin açıklamaların yer almaması nedeniyle tüm bu adlandırmalar, yorumlara ve tahminlere dayanmaktadır."*²⁵ M. Anhagger ise horendegân koğuşu olarak alt taşlıktaki koğuşu göstermiş, orta sahanlıktaki kattın hastane olarak bahsetmiştir.²⁶ R. E. Koçu, bu kısımlardan hastane olarak bahsetmekte ve buradaki koğuşlardan birinin aşçılar koğuşu olduğunu söylemektedir.²⁷ A. Şimşirgil ise bu alt taşlık ve orta sahanlıktan

hastane olarak söz etmektedir.²⁸ Tüm bu görüşler doğrultusunda yapının bu alt kısımlarının genel olarak hastane olduğu bilinse de tam olarak hangi kısmının hastaneye hangi kısmının horendelere ait olduğuna dair bir çelişki ortaya çıkmıştır. Ve bu çelişki dikkate şayandır. S. Eyice, bu mekânın bir hastane olduğunu belirtmişse de böylesine büyük bir alanın yalnızca hasta cariyelere ayrılmış olmasının pek mümkün olmadığını ifade etmiştir.²⁹

Bu karışıklığın temel sebebi Osmanlı Devleti'nde Harem hayatının mahremiyet hassasiyeti gereği dışa kapalı yaşanmasıdır. Klasik dönem Harem Teşkilatı ve mekânlarına dair bu bilinmezliği çözecek birinci elden kaynaklar mevcut değildir. Özellikle Topkapı Sarayı Harem'i, 1909 ihtilalinden, yani II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra dünyaya kapılarını açmıştır.³⁰ Nitekim Topkapı Sarayı Harem'ini ilk gezen ve mekânlar hakkında yazı yazan kişi, Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisti Abdurrahman Şeref'tir. Konu ile ilgili makalesini Encümen-i Osmanî Mecmuası'nda Topkapı Sarayı Hümâyûnu başlığı altında yayınlamıştır.³¹ Sarayın son halini gören Abdurrahman Şeref'in anlatıları 19. ve hatta 20. yüzyılın Topkapı Sarayı'na ait bilgilerdir. Bu nedenle sarayda duvarlarında kitâbe olmayan odalar hakkındaki yorumlar, sarayın kullanıldığı son yüzyıldaki hâli ile bağlantılı olmuştur. Kuruluşundan itibaren genişleyen ve dönüşen Harem mekânlarının son hâlini sarayın tüm yüzyılları için genellemek doğru bir tutum olmasa gerektir.

23 Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Hümâyûnu*, TOEM, 1326, 724,725; Necdet Sakaoğlu, *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*, İstanbul: Denizbank, 2002, 338

24 Bu alanın ne olduğu net olarak bilinmemekle birlikte üst taşlıktaki koğuşun deposu olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Mualla Anhagger tarafından yapılan Harem restorasyonunda bu alanın altında bir yapının olduğu görülen bir mazgal bulunmaktadır. Bkz. Mualla Anhagger, *Topkapı Sarayı'nda Padişahın Evi; Harem*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 45

25 Necdet Sakaoğlu, *Topkapı Sarayı Hümâyûnu*, s.339

26 Mualla Anhagger, *Topkapı Sarayı'nda Padişahın Evi; Harem*, 46

27 Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2023, 218 *"Cariye Hastanesi, sarayın garp köşesinde geniş bir*

saha üzerinde kurulmuştur. Mutfağı, bulaşıkhanesi, aşçı koğuşları, hamamı ve ayak yollarıyla Harem'den tamamen tecrit edilmiş bir müessese halindedir."

28 Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2023, 34-35

29 Semavi Eyice, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: EPOCH Yayınları, 1985, 40

30 Çağatay Uluçay, *Harem*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2017, 22 *"Bu tarihten sonra haremi padişahlardan, harem ağalarından ve doktorlardan sonra diğer insanlar da dünya gözüyle görmeye başlamışlardır."*

31 Abdurrahman Şeref, *"Topkapı Sarayı Hümâyûnu"*, TOEM, 1326

Bu doğrultuda yararlanılması gereken en önemli kaynak ise muhakkak ki arşiv belgeleridir. Belgelerde odalar doğrudan tarif edilmiyorsa da bulundukları mekânlar ve kullanım şekilleri hakkında fikir vermektedir. İşbu çalışma cariyeler alt taşlığının ve alt taşlığın üst katındaki odaların ne amaçla kullanıldığını birinci elden kaynaklar doğrultusunda araştırmayı hedeflemektedir.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterler fonundan 9916 ve 9917 numaralı hesap defterleri incelenmiştir. TS.MA. d. 9917 fonunda muhtelif sayfalara havi 53 defter bulunmaktadır. Bu fondaki belgeler 1208(1793); 1255(1839) tarihleri aralığını kapsamaktadır. Bu araştırmada bu defterlerin tamamı incelenmiştir. TS.MA. d.9916 fonunda ise muhtelif sayfalara havi 66 defter bulunmaktadır. Bu fondaki belgeler ise 1196 (1785); 1244(1828) tarihleri aralığını kapsamaktadır. Bu iki fonda horendelerden bahseden en erken tarihli belge 1785; en geç tarihli belge 1839 yılına aittir.

Cariyeler alt taşlığında yaşayan bir horendegân sınıfından bahsedilmektedir. “Kimdir horendeler?” “Horende” kelimesi Farsça bir kelime olup “bakılıp beslenen boğaz” anlamında gelmektedir. Türkçeye “horanta” olarak geçen kelimenin TDK sözlüğündeki anlamı ise “ev ahalisi” demektir. Horende aynı zamanda hizmetkâr sınıfı niteleyen bir kelime olarak kullanılmıştır. Arşiv evraklarını incelediğimizde Sultan IV. Mehmed devrinde Harem’deki horendelerden bahseden bir belgeye rastlamaktayız.³² Bu belgede horende cariyelerin Harem içindeki mekânları net olarak belirtilmemekle birlikte 17. yüzyılda böyle bir grubun var olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv araştırması sırasında yukarıda numaraları verilmiş olan ve Harem’deki mekânların yenilenmesi ile tamirini konu alan hesap defterlerini incelediğimizde; 18. yüzyıl sonu ve 19.yüzyıl ortalarına değin bu mekânın horende cariyelere ait mekânlar olduğu kanaatine varılmıştır. Bu minvalde arşiv okumalarımızda ‘Horendegân Koğuşu’

‘Horendegân Daireleri’, ‘Horende Matbahı’, ‘Horende Hamamı’, ‘Çamaşırhane’, ‘Çaşıgır Usta Yeri’, ‘Çamaşır Usta Odası’, ‘Odunluk’ gibi mekân isimleri ile karşılaşmıştır. Arşiv belgeleri ve planlar ile odalar üzerinde bir eşleştirme yapılmıştır.

1. Horendegan Koğuşu

Cariyeler alt taşlığının şimşirlik bahçesi yönünde tek ocak tarafından ısıtılan iki katlı kâgir bir koğuş bulunmaktadır. Bu koğuş, cariyeler üst taşlığındaki cariyeler koğuşu ile aynı planlıdır. İki katlı koğuş sisteminde alt katta acemi cariyelerin kaldığı üst katta öğretici-denetleyici mahiyetteki kalfa cariyelerin kaldığı bilinmektedir.³³ Alt taşlıkta da tıpkı üst taşlıktaki gibi bir koğuşun varlığı burada da cariyeler arasında eğitim gören bir grubun kaldığını göstermekte idi. Cariyelik teşkilatından bahsedilirken cariyeler iki gruba ayrılmıştı. Horende cariyeler, istihdam sınıfına mensup hizmetkâr cariyelerdir. Arşiv kaynaklarında şimşirlik bahçe katında bir horendegan koğuşu olduğundan ve buranın tamiratından bahseden belgeler bulunmaktadır.

*“Başkapu gulâmı ma’rifetiyle şimşirlikde horendegân koğuşlarının döşemelerinin ta’miri ve kirilemeleri ta’miri ve dolab ve kerevet ve raflar ta’miri ve tecdidi ve câm ve carcube ve siva ve badanası ve masârif-i sâiresi”*³⁴

*“Yaylabasıkapu gulâmı ma’rifetiyle harem-i hümayûnda horendegân koğuşlarının taşları derzi ve menav(?) hasrı ferşi ve masârif-i sairesi”*³⁵

Bu minvalde alt taşlıktaki koğuş, belgelerde bahsedilen şimşirlikteki horendegân koğuşu olmalıdır. Belgelerdeki tarif alt taşlıktaki koğuş yapısı ile uyumludur. Belgeler, cariyeler alt taşlığının hizmetkâr cariyeler olan horendelere ait olduğunun göstergesidir.

32 IV. Mehmet’in Valide Sultan ve horendeler için gönderdiği altın ve keselere dair belge için bkz. BOA TSMA. d.2352

33 Çağatay Uluçay, *Harem*, s.53, Necdet Sakaoğlu, *Saray-ı Hümayun*, s.338

34 BOA, TSMA. d.9917 (h.1211)

35 BOA, TSMA d. 9917 (h.1255)

2. Horendegân Dairesi

BOA, TSMA. d. 9917 numaralı hesap defterlerinde Horende Dairesi, horende yerleri gibi kavramlar da bulunmaktadır.

“Başkapa gulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân yerlerinde kâgirler meyânlarında doğrama kebîr berdeler ve carcube ve cam ve siva ve badana ve doğrama nerdüban döşeme ta’mîri ve kebîr dolablar ve beş aded kereved ve tobra burun ve elvân boya masrûfât-ı sâire” H.1209

“Başkapa gulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân dâirelerinin üzerinin kurşun ta’mîri ve bacalarının câm ta’mîri ve hamâm dübe câm ta’mîri” H.1209

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle harem-i hümayûnda horendegân dâiresinde müceddeden carcube inşâsı” H.1209

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle harem-i hümayûnda horende yerlerinin ta’mîri ve tathîri” H.1211

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle horendegân dairesinin camları ta’mîri” H.1212

“Yaylabasıkapu gulâmı ma’rifetiyle horendegân dâirelerinde müceddeden inşâ olunan dört aded pencere carcube ve iki aded doğrama pencere kanadı ve masârif-i sâiresi” H.1255

İncelenen hesap defterlerinde farklı tarihlerde Horendegân Dairesi’nde yapılan tamirat ve yenilemeden bahsedilmiştir. Belgelerde Horendegân dâirelerinin çimşirlikte olduğunun belirtiliyor olması dikkatimizi alt taşığa vermemize neden olmuştur. Nitekim mekânda yapılan cam, çerçeve, dolap, kerevet, baca, dübe cam tamirleri ise mekânı doğrular niteliktedir ve adeta mekânı tarifleyerek fotoğraflamaktadır.

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle harem-i hümayûnda horendegân dairesinin âb-râhları ta’mîri” H.1209

Horendegân Dairesindeki ‘âb-râh’ tamiri ifadesi ile su yollarının tamiri kast edilmiştir. Alt taşıktaki koğuşun içinde bir su yolu bulunmamaktadır. Bu ifade dikkatimizi alt taşığın üst katındaki tuvaletli koğuşa yönlendirmiştir. Bu durum dâirelerden kompleks bir yapı olarak bahsedildiğinin kanıtı niteliğindedir.

3. Horendegân Mutfağı

Harem’in önemli konularından biri de mutfaktır. Topkapı Sarayı’nda yemekler, Matbah-ı Amire’de pişmiştir. Karaağalar tarafından tepsiler ile taşınmışlar ve Harem Cümle Kapısı girişinin sol yanındaki uzun koridor olan Aş Yolu’na bırakılmışlardır. Bırakılan siniler, hizmetkâr cariyeler tarafından alınmış ve odalara dağıtılmışlardır.³⁶ Harem’de yalnızca iki şahsa ait yemek pişirilebilen mutfak vardır: Padişaha ait Kuşhane Mutfağı ve Valide Sultan Mutfağı. Bu bilgiler doğrultusunda Harem’de yapısı mutfak olarak yorumlanmaya müsait odalar bulunmasına rağmen mutfak olarak yorumlanmaya gayret edilmiştir.

Alt taşığın üst katında mutfak olarak yorumlanmaya müsait büyük bir ocağı olan çeşmesi, teknesi ve çeşme üstünde geniş bir niş boşluğu olan bir oda bulunmaktadır. Ancak bu mekân saray içinde bir mutfak olamayacağının düşünülmesinden ötürü -mekânın hastane olduğu yorumu ile de- daha çok eczahane olarak yorumlanmakta idi. Fakat BOA, TSMA. d. 9917 numaralı hesap defterlerinde çimşirlikte var olan bir horende mutfağından ve buradaki kurna ve çeşme pişgâhının tamirinden bahsedilmektedir. Bu belgeye dayanarak Horendegân Dairesi ve koğuşlarının olduğu bu katlarda bu çeşmeli ve ocaklı odanın da horendegân mutfağı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 9-10)

“Yaylabasıkapu gulâmı ma’rifetiyle Topkapı’da Harem-i Hümayûnda horendegân dairesinin matbahında vaz’ olunan kurna su çeşmesi pişgâhına ve ta’mîri ve tathîri” H.1209³⁷

“Hazîne vekili ağa ma’rifetiyle horendeler yerinde müceddeden binâ olunan matbah tevsî’i ve sakfının kurşun tecdîdi...” H.1209³⁸

36 Necdet Sakaoğlu, *Saray-ı Hümayun*, 334

37 BOA, TSMA. d.9917

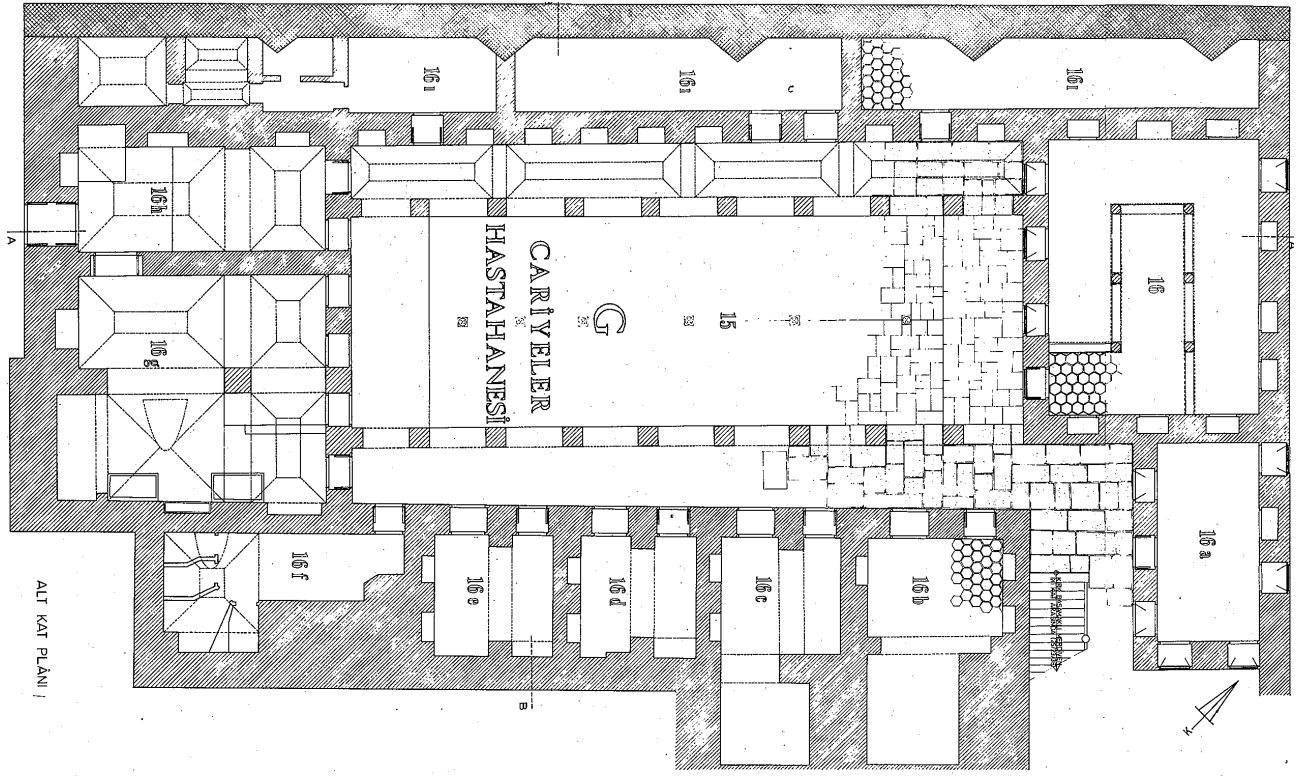
38 BOA, TSMA. d.9917

9 Horendegan Mutfağı

10 Horendegan Mutfağı Çeşme ve Kurnası

Şekil 2. Cariyeler Alt Taşlığı Plan (Eldem/Akozan, 1982, L147)

4. Çâşnigir Usta Yeri

“Başkapu gulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân dâiresinde çâşnigir usta yerinde kurşun üzerinde pençe(?) ta’miri ve carcube tecdidi” H.1209

Arşiv taraması sırasında karşımıza çıkan sürpriz mekânlardan biri de hiç kuşkusuz çâşnigir usta yeridir. Odalardan hangisi olduğunu kesin olarak belirtmesek de şimşirlikte Horendegân Dairesi’nde bir çâşnigir usta odasının varlığından söz etmek mümkündür. Muhtemeldir ki çâşnigir usta horende mutfağına yakın odalardan birinde belki de karşısındaki odada kalmakta idi.

5. Çamaşırhane

Kırk Merdivenlerden cariyeler alt taşlığına inildiğinde bizi dikdörtgen bir avlu karşılamaktadır. Bu dikdörtgen şeklindeki avlunun Haliç tarafındaki uzun kenarı; avluya bakan duvarlarında dolaplar, hamam ve dikdörtgen şekilli iki odadan oluşmaktadır. Bu cephenin karşısında ikisi büyük ve sekili ikisi küçük dört oda ve tuvaletler bulunmaktadır. Avlunun Harem bahçesi şimşirlik yönünde iki katlı tek ocakla ısıtılan alt kattan üst kata doğrudan çıkış olmayan bir koğuş bulunmaktadır. Bu cephenin tam karşısında ise içinde büyük bir ocak, iki taş tekne, bir büyük seki, tahta ara kat, hamam ile birleşen yönünde külhanı olan iki büyük oda ve bu ikinci odadan arka bahçeye açılan bir demir kapı bulunmaktadır.³⁹ (Resim 14)

39 Buradaki kapı bugün Meyyit Kapısı olarak bilinmektedir.

11 Cariyeler Alt Taşlık Çamaşırhane

Taşlığın büyük ocaklı ve taş tekneli iki odası Gassilane olarak da bilinmektedir.⁴⁰ (Resim 11) Mekânın hastane olarak kullanıldığı dönemde burada ölen cariyelerin yıkıldığı ve meftanın odanın arka bahçeye açılan Meyyit Kapısı'ndan çıkarıldığı bilinmektedir. Bu söylemler, alt taşlığın cariyeler hastanesi olarak kullanıldığı Osmanlı Devleti'nin son yılları için doğru kabul edilebilir. Fakat padişah ve ailesinin henüz Dolmabahçe Sarayı'na taşınmadığı, yönetim merkezinin Topkapı Sarayı olduğu dönemi ele alırsak bu mekânın Harem yapısı içinde büyük bir hastane alanına sahip olması ve Harem'in alt odalarından Has ahırların arka bahçesine açılan adı Meyyit Kapısı dahi olsa güvenli bir giriş kapısının olması çok da mümkün görünmemektedir. Nitekim alanda yapılan incelemelerde Meyyit Kapısı'nın duvar örgüsünde var olan nişin kapıya çevrilmek sureti ile sonradan açıldığı anlaşılmıştır. (Resim 12)

12 Meyyit Kapısı

40 Necdet Sakaoglu, *Saray-ı Hümayun*, 339-340; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, 218; Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Hümayunu*, 724.

Bu durum, bizleri Topkapı Sarayı'nın ikametgâh olarak kullanıldığı dönemde bu odaların hangi işlev doğrultusunda kullanıldığını araştırmaya sevk etmiştir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi fonunda 9917 numaralı defterlerin farklı tarihlerdeki nüshalarında bu oda ile ilgili bulunan belgeler şunlardır;

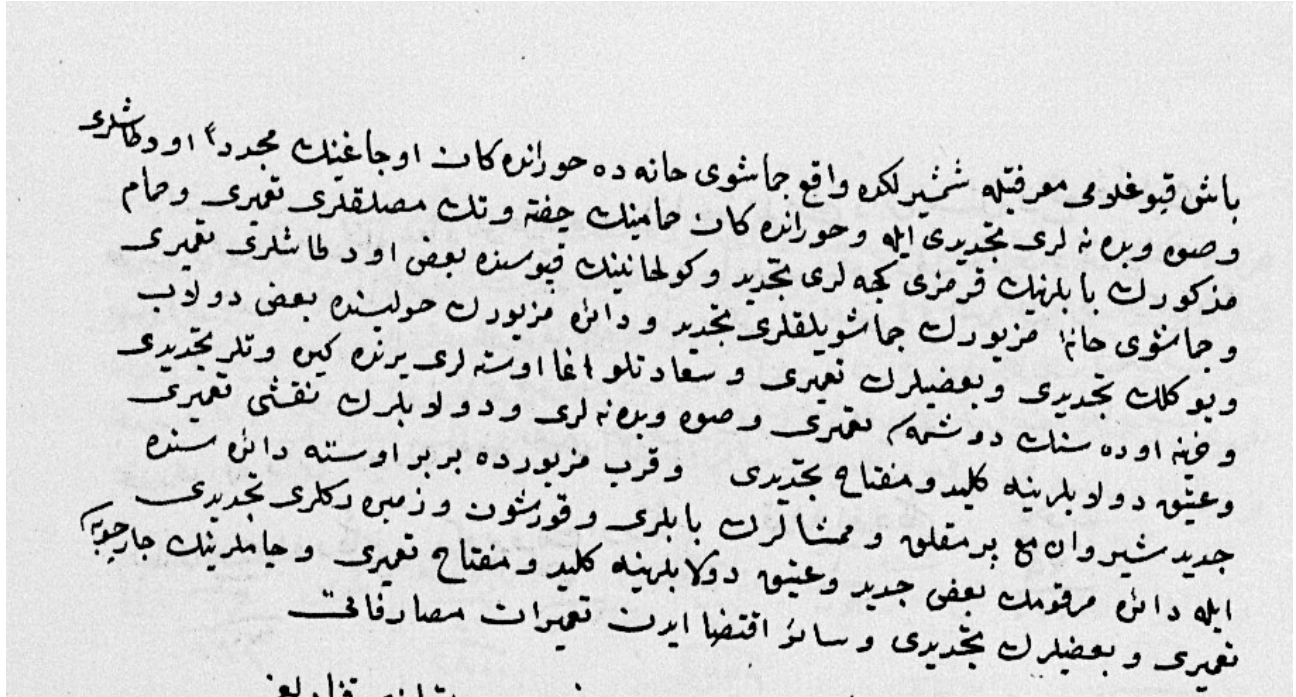
“Başkapu gulâmı ma'rifetiyle çimşirlikde câmeşuyhânenin iktizâ iden ta'mîrâtı ve lağımlarının çirkâb-ı âb-râhı ve tathîri” H. 1208

“...ve câmeşuylukda taş tekneler ta'mîrleri ve külhan ocağının od taşı tecdîdi için sarf olunan” H. 1209 (Resim 11)

“Başkapu gulâmı ma'rifetiyle çimşirlikde câmeşuyhâneye harem-i hümayûnun fazlası cârî olan âbın-râhları tecdîdi ve döşeme taşları mahaline ferşi ve masârifât-ı sâiresi” H.1211

“Ağa-yı merkûm ma'rifetiyle çimşirlikde câmeşuyhânenin ve horendegân dâireleri üzerlerine kurşun ta'mîri” H.1255

“Başkapugulâmı ma'rifetiyle şimşirlikde vâki' câmeşuyhânedede horendegân ocağının müceddeden od taşları ve sıva ve badanaları tecdidi ile ve horendegân hamâmının çifte ve tek muslukları ta'mîri ve hamâm-ı mezkûrun bâblarının kırmızı keçeleri tecdidi ve külhânın kapusunda bazı od taşları ta'mîri ve câmeşuyhâne-i mezbûrun câmeşuylukları tecdid ve dâire-i mezbûrun havlusunda bazı dolab ve yüklük tecdidi ve ba'zıların ta'mîri...” H.1203 (Resim 13)

13 BOA, TSMA. d.9917(H.1203)

14 Cariyeler alt taşlığı revakları ve avludaki su giderleri

BOA, TSMA. d. 9917 numaralı hesap defterlerinin farklı tarihlerdeki nüshalarında genel olarak haremın şimşirlik tarafında⁴¹ bir çamaşırhanenin varlığından söz edilmekte ve içinde bir ocak olduğundan taş teknelerinden, yanındaki hamamından, külhanından, çamaşırkıktan, önünde bir avludan ve avludaki yüklük dolaplarından bahsedilmektedir. Özellikle H.1203 tarihli defter, bize alt taşlıktaki çamaşırhaneyi adeta fotoğraflamaktadır. Topkapı Sarayı'nda haremın çamaşırlarının taş tekneler içinde yıkandığı bilinmektedir.⁴² Son dönemde ise bu usul yerini yedi gümüş leğenden geçmek suretiyle yıkanmaya bırakmıştır.⁴³ Fakat gümüş leğenlerin kullanıldığı dönemin ve anlatının 19. yüzyıla ve Yıldız Sarayı'na ait olduğu unutulmamalıdır.

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle şevketlû efendimizin camaşuyuluğuna kebîr iskele ve âb-râhı ta’mîri”
H.1209⁴⁴

Bu belgede hünkârın çamaşırlığından bahsedilmektedir. Çamaşırlığın yeri noktasında şimşirlik bahçe gibi spesifik bir yer gösterilmemişse de bu belgede dikkatleri çeken nokta kebir iskele olmuştur. Cariyeler alt taşlığında avluyu çevreleyen revakların üzerindeki karşılıklı demir halkalar ve avlu ortasından tek bir sıra şeklinde var olan su giderleri bu avlunun çamaşırların iskele kurularak kurutulduğu bir mekân olduğunu düşündürmektedir. (Resim 14) Bu avlu üzerinde odaların karşı cephesinde dolaplar mevcuttur. Dolapların kapaklarının avluya bakıyor olması önemlidir. Bu dolaplarda ortak kullanım malzemeleri olmalıdır. Buranın çamaşır yıkanan bir alan ve hizmetkâr cariyelerin kaldığı bir mekân olduğu göz önüne alınırsa temizlik malzemelerinin yahut yıkanmış çamaşırların bu dolaplarda saklanması muhtemeldir.

41 Şimşirlikten kasıt genel olarak alt bahçe olmalıdır.

42 Çağatay Uuçay, *Harem*, 231-232.

43 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, 87.

44 BOA, TSMA. d.9917

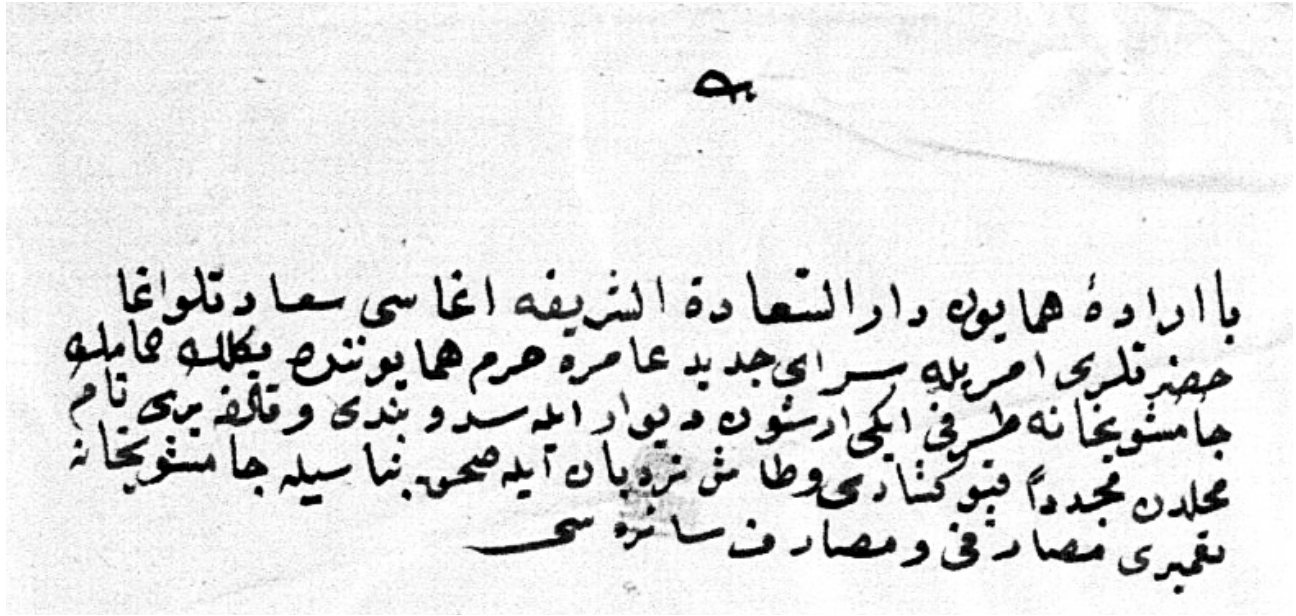
15 Cariyeler alt taşlığı revakların altındaki dolaplar

Dolaplarda Gasilhaneye ait malzemelerin saklandığına dair farklı görüş, Ayşe Osmanoglu'nun hatıratında yer alan "Şehzade, sultan ve kadınefen-dilerden ölenlerin teçhiz ve tekfini Topkapı Sarayı'nda yapıldı. Üzerlerine konulan örtüler ve kemerler orada idi."⁴⁵ anlatısından kaynaklanmaktadır. (Resim 15) Bu konudaki önemli nokta bu anlatımın Sultan II. Abdülhamid dönemine ait bir anı olduğunun unutulmamasıdır.

"Bâ-irâde-i hümayûn Dârü's-sa'âdetü's-şerîfe ağası sa'âdetlü ağa hazretleri emriyle sarây-ı cedîd-i amire harem-i hümayûnunda yüklük hamâmın câ-meşuyhâne tarafı iki arşun duvar ile sedd ü bendi ve kalfa yeri nâm mahalden müceddeden kapu güşâ-dı ve taş nerdüban ile sahik binâsıyla câmeşuyhâne ta'mîri ve masârif-i ve masârif-i sâiresi" H.1216⁴⁶ (Resim 16)

45 Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 89

46 BOA, TSMA. d.9917

16 BOA, TSMA. d.9917 H.1216

Belgedeki 'kalfa yeri nâm mahal' kısmı önemlidir. Çamaşırhane tarafındaki duvar ile kalfa yeri isimli bir mekânın duvar ile ayrıldığı belirtilmiştir. Hakikaten cariyeler alt taşlığının üst katında koridorun sonunda -çamaşırhane'nin üstünde- karşılıklı iki seki olan bir koğuş yapısı bulunmaktadır. Bu koğuş, belgede bahsedilen kalfalara ait yer olmalıdır. Görünüşe bakılırsa bu kalfalar, horende cariyelerin öğreticisi, denetleyicisi yahut kıdemlisi olan kalfa cariyelerdir.

6. Çamaşır Usta Odası

Harem'in çamaşırhane ve hizmetlilerinin kaldığı bu katta muhakkak onları denetleyecek bir çamaşır ustası da olmalıdır. Nitekim arşiv belgelerinde "Başkapugulâmı ağa ma'rifetiyle Harem-i Hümayûnda bodrumda câmeşuy usta yerinde..." cam ve hasırların değiştirilmesi konulu bir arşiv belgesi bulunmaktadır.⁴⁷ Yine bir başka arşiv belgesinde "Başkapugulâmı ma'rifetiyle Harem-i Hümayûnda câmeşûy usta yerinde kebîr havlu kapusu ve memşâ kapusu ve sâir masrûfî"⁴⁸ şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Her ne kadar "Camşuy Usta"nın odasının yeri açıkça belirtilmemiş olsa da, verilen bilgilerden odanın Harem'in bodrum katında yer aldığı, kapısının ise tuvaletlerin bulunduğu bir avluya açıldığı sonucuna varılabilir. Arşiv belgelerindeki bu anlatım, bizleri doğrudan cariyeler alt taşlığına yönlendirmektedir.

47 BOA, TSMA. d.2223 (h.1222)

48 BOA, TSMA. d.9917 (h.1209)

7. Horendegan Hamamı

Cariyeler alt taşlığında çamaşırhanenin hemen köşe birleşiminde bir hamam bulunmaktadır. Bu hamam, bugün Harem hastanesinin hamamı olarak bilinmektedir. Cariyeler alt taşlığı ile ilgili arşiv araştırmamız sırasında çamaşırhaneden bahsedilen belgeler yanındaki horende hamamdan da sıkça bahsetmekte idi. İncelediğimiz BOA, TSMA, d.9917 numaralı hesap defterlerinin farklı tarihlerdeki nüshalarında ilgili kısımlar şöyledir;

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle harem-i hümayûn horendegân hamamının kapularının kırmızı keçe-leri tecdîdi ve masârifi sâiresi” H.1208

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân hamamının iktizâ iden ta’mîri ve âb-râhları tecdîdi ve su hazînelerinin kalağlanması ve kazgânının lokmaları tecdîdi ve çifte lüleleri ta’mîri ve kapuları ta’mîri ve kırmızı keçe kablansı ve bu mahalde câ-meşuyhâne âb-râhları ta’mîri ve sanduk ve dolab ve câm ve carcube ve sâir masrûfi” H.1209

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân hamamının âb-râhları ta’mîri” H.1209

“Ağayı merkûm ma’rifetiyle harem-i hümayûn horendegân dâiresinde hamâmın dübe camları ta’mîri ve sıvaları tecdîdi ve masârifât-ı sâiresi” H.1210

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle horendegân hamamının âb-râhları ta’mîri” H.1211

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân hamamının basamak taşlarının ta’mîri ve masârifi sâiresi” H.1212

“Başkapugulâmı ma’rifetiyle çimşirlikde horendegân hamamının siva ta’mîri ve kapularının tecdîdi ve kırmızı keçe kablansı ve üzerinin kurşun tecdîdi ve camekânına hasır ferşi” H.1255

İlgili arşiv belgelerinde cariyeler alt taşlığındaki hamamdan çimşirlikteki horendegan hamamı olarak bahsedildiği anlaşılmaktadır. Hamamın, çamaşırlığın yan yana oluşu ve külhanın ortak oluşu bilgisi gerek belgelerde gerek mekânda eşleşmektedir. (Resim 17-18)

17 Horendegan hamamı ve kurnalar

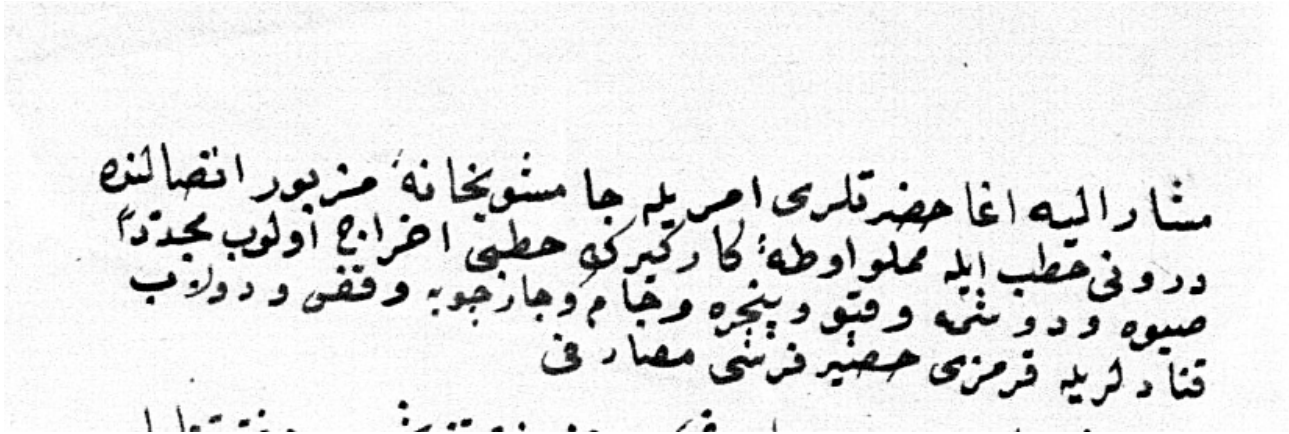
18 Horendegan hamamı girişi ve duvarlarındaki kalemişi süslemeler

8. Odunluk

Kırk merdivenlerden inilen cariyeler alt taşlığı-
nın Haliç yönüne bakan cephesinde dikdörtgen iki
uzun oda ve odanın avluya bakan tarafında dolap-
lar bulunmaktadır. Buradaki odalardan biri, pence-
resiz ve dolapsız, diğeri ise tek pencerelidir. İçi ise
bir insanın ikameti için uygun değildir. Arşiv oku-
malarımızda ise bu odaların odunluk olduğu kana-
atine varılmıştır.

“Müşârûn ileyh ağa hazretleri emriyle câmeşuy-
hâne-i mezbûr ittisâlinde derûnı hatab ile memlû
oda-i kârgîr hatabı ihrâc olub mücedden siva ve dö-
şeme ve kapu ve pencere ve câm ve carcube kafes ve
dolab kanatlarıyla kırmızı hasır ferşi masârifi” (Re-
sim 19)

İncelediğimiz arşiv belgelerinde cariyeler alt taş-
lığının ve alt taşlığın üst katının 1785 ile 1839 yılları
arasında Horendegan daireleri olarak kullanıldığı
tespit edilmiştir. Bu dairelerin Harem’in kuruluşu
ve genişlemesi ile birlikte Horende daireleri olarak
kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak incelediği-
miz defter, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarını
kapsamaktadır. Sultan Abdülmecid’in Dolmabahçe
Sarayı’nı yaptırması ve ikametgâh olarak kullanma-
ya başlaması ile birlikte Topkapı Sarayı önemini yi-
tirmiş ve adıyla müsemma ev ahalisi olan hizmetkâr
horendeler de yeni saraya intikal etmiştir. Topkapı
Sarayı bu dönemden sonra yaşlı ve hasta cariyelerin
ikamet ettiği bir mekân hâline gelmiştir.⁴⁹

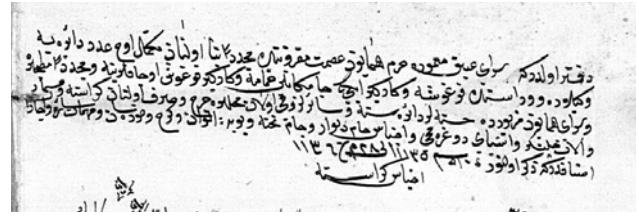
19 BOA, TSMA. d 9917 (H.1216)

49 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 88. “Bu usta-
lardan ihtiyar olup da işten el çekmek isteyen, yahut pek eski
olanlar teküid hakkı almak için mutlaka Topkapı Sarayı’na
gidip orada en az bir sene otururlardı. Çünkü Topkapı Sarayı
ocaktı. Bu kalfalar, Topkapı Sarayı’nda en aşağı bir yıl oturup
tekrar Dolmabahçe Sarayı’na gelirler, işten el çekerler, tekaüd
olup rahat içinde yaşarlardı.”

Haremde Hasta Olmak

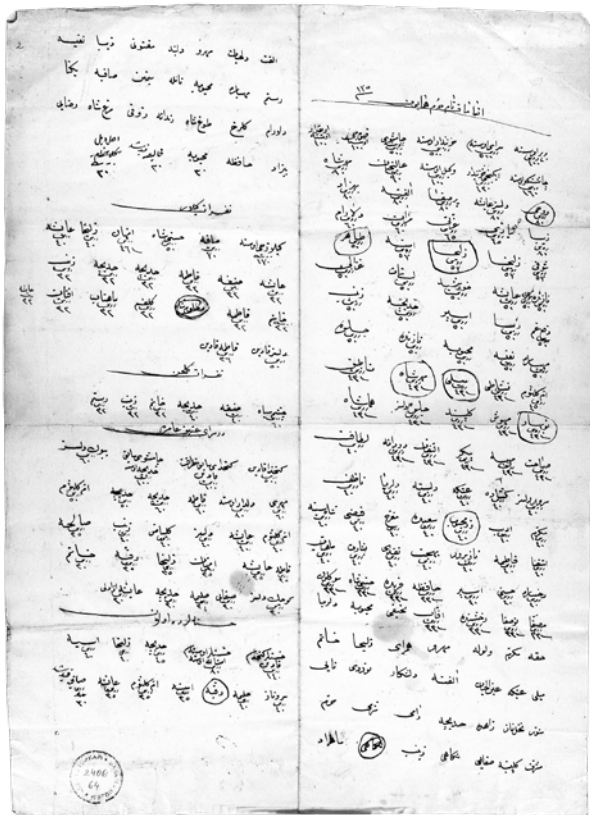
Araştırmamızın bu noktasında cariyeler alt taşlığının hastane olmadığı Horendegân Dairesi olduğu dönemde *'haremde hasta olan cariyeler nerede tedavi edilirdi?'* sorusu gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda arşiv belgelerinde *'hasta'*, *'hastalar ustası'*, *'hastahâne'*, *'bîmarhâne'*, *'eczahâne'* kelimeleri ile farklı fon ve tarihlerde arama ve tarama yapılmıştır. Bulduğumuz evrakların tamamı bizi Saray-ı Atîk'e yönlendirmektedir.

BOA. TSMA. d. 9917 numaralı defterin bu kısmında Sarây-ı Atîk Harem-i Hümayûnu'nda müceddeden inşa edilen dairelerin masrafı belirtilmektedir. İlgili kısımda hastalar dairesi konusu "... sarây-ı hümayûn-ı mezburda hastalar dâiresine ve sair lüzûmı olan mahalde ..." şeklinde ifade edilmiştir. (Resim 20) Belgedeki bu kısım hastalar dairesinin 1135/1723 tarihinde Saray-ı Atîk'te olduğunu göstermektedir.

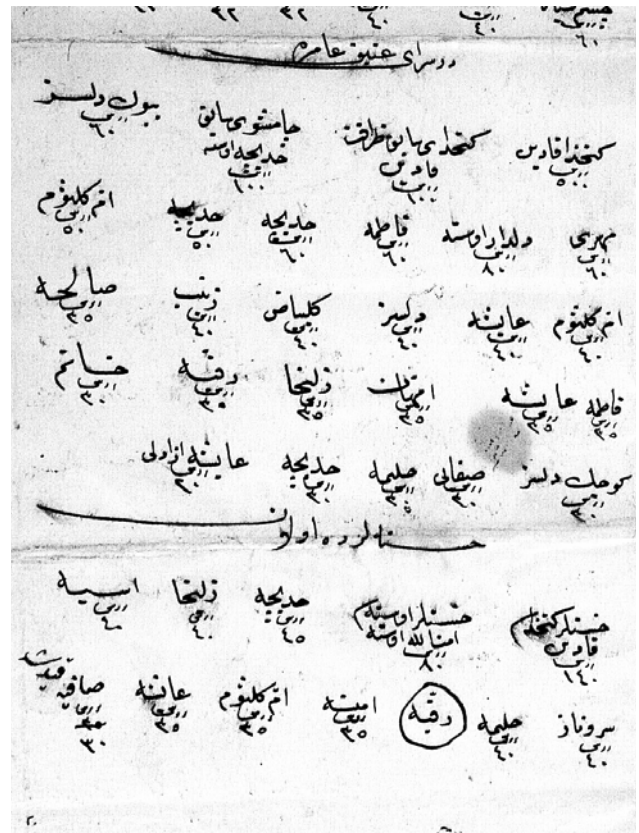

20 BOA, TSMA. d.9917 (H1135)

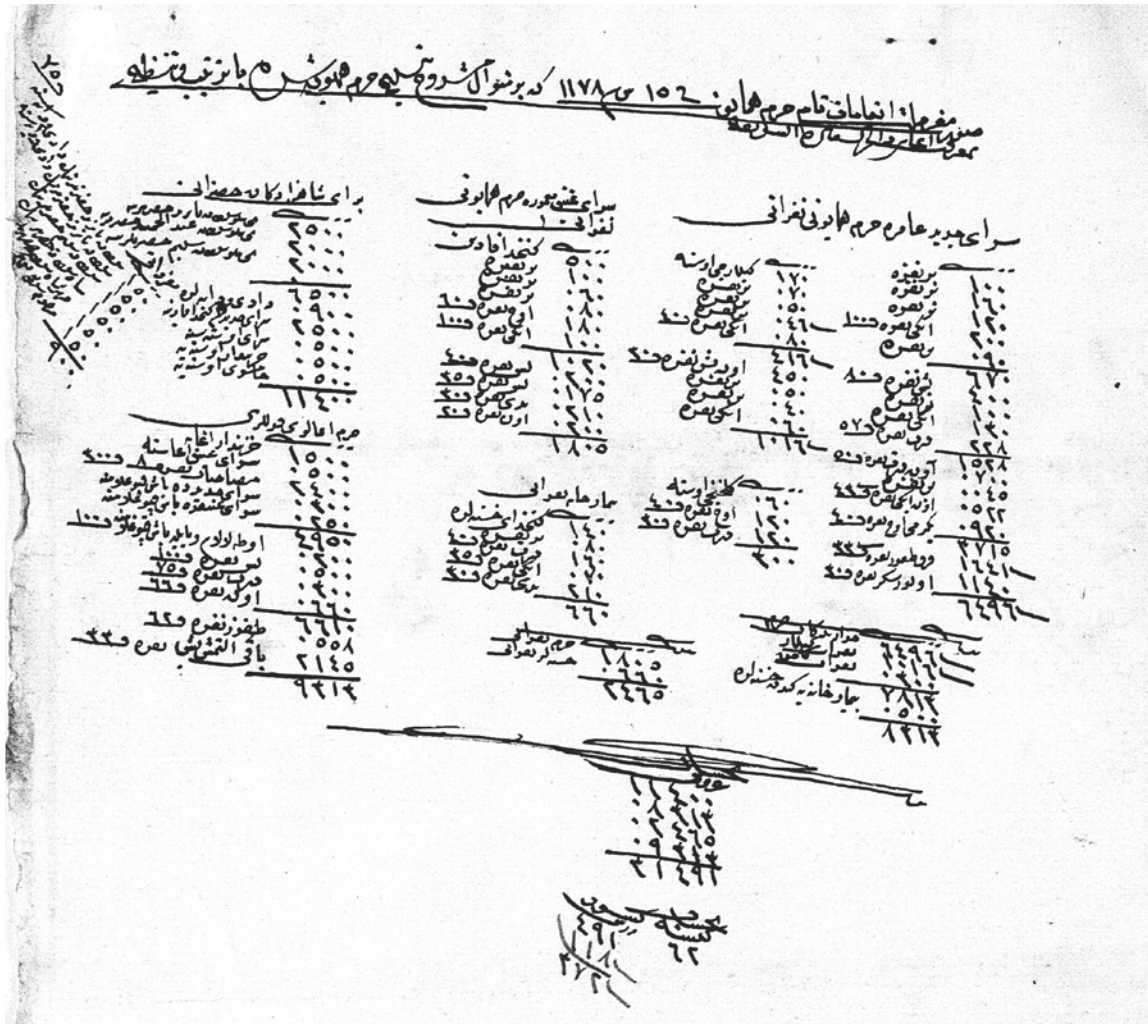
BOA. TSMA. d. 2409 numaralı defterdeki bu kısım ise Saray-ı Cedîd Harem-i Hümayûnda ve Sarây-ı Atîk-i Ma'mûrede çalışan kadınlara verilen in'âm ve ihsân-ı hümayûnu göstermektedir. (Resim 21a) Burada 'Sarây-ı Atîk-i Amîre' olarak bir alt başlık açılmış ve 'Hastanelerde Olan' başlığında hastalar kethüdası ve hastalar ustası olmak üzere hastanede olan kadınlar listelenmiştir. (Resim 21b) Belgedeki bu liste de bizlere 1178/1761 tarihinde hastanenin eski sarayda olduğunu göstermektedir.

21a BOA, TSMA. d. 2409

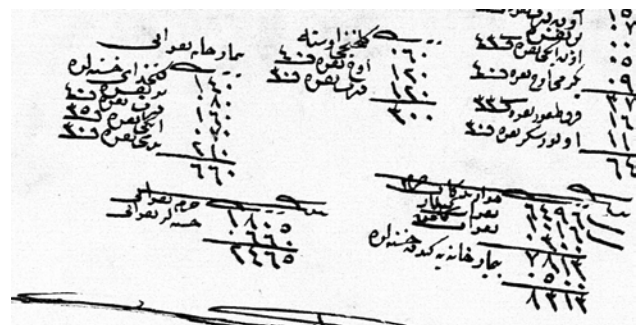

21b BOA, TSMA. d. 2409

22a BOA.TSMA. d. 2409

BOA. TSMA. d. 2409 numaralı defterde ise 1178/1764 yılında Saray-ı Cedîd ve Saray-ı Âtik neferâtına yapılan nakdî ihsânların yazılı olduğu belgede Saray-ı Cedîd neferâtını sıraladığı kısımda en sonda *‘Bîmârhâneye giden hastalara’* diye bir bölüm görülmektedir.⁵⁰ (Resim 22a) Sarây-ı Atîk-i Ma’mûre Harem-i Hümayûnu personellerinin sıralandığı kısımda ise *‘Bîmârhâne neferâtı’* başlıklı müstakil bir alt başlıkla karşılaşılmaktadır. (Resim 22b) Belgedeki bu bilgiler, Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûnu’nda bulunan cariyelerin hasta olduklarında Bimarhaneye gittiklerinin, Bimarhanenin ise Saray-ı Âtik’te olduğunun bir kanıtıdır.

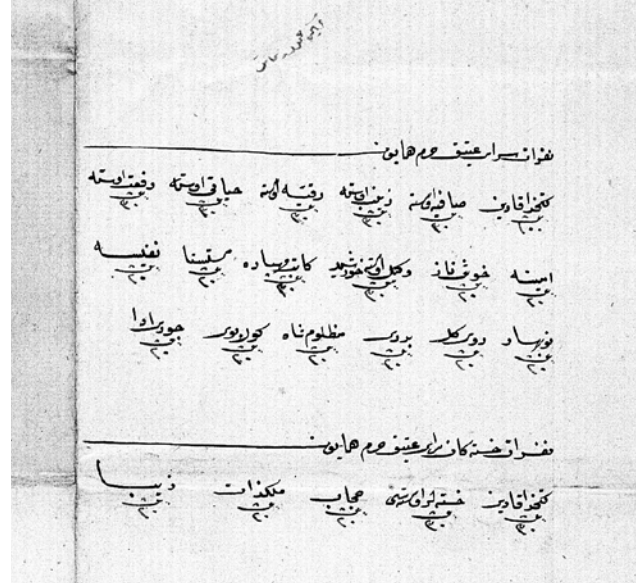

22b BOA TSMA. d. 2409

50 Bîmarhâne: Hastahâne, Dârüşşifâ. Bkz. Arslan Terzioğlu, “Bîmâristân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 163-178.

BOA, HAT, 1481-46 numaralı belge, ise Sarây-ı Âtik'te 'hastalar' olarak tabir olunan yerdeki hastalar için burada görevli Hastalar Kethüdası Kadın Efendi'ye verilen kahve, kömür ve şeker şerbeti miktarının artırılmasına dair bir yazıyı içermektedir. (Resim 23) Bu belgeden 1216/1801 yılında yine Eski Saray'da hastalara ait bir mekânın olduğu anlaşılmaktadır.

BOA. TSMA e. 218-8 numaralı Saray-ı Âtik Harem'inde görevli kadınların isim listesinin yazılı olduğu belgede "Neferât-ı Hastagân Sarây-ı Âtik-i Harem-i Hümayûn" başlığı ve altında 'hastalar ustası kadın' ifadesi yer almaktadır. (Resim 24) Bu evrak da 1234/1819 yılında hastaların Eski Saray'da olduğunun bir kanıtıdır.

24 BOA. TSMA e. 218-8

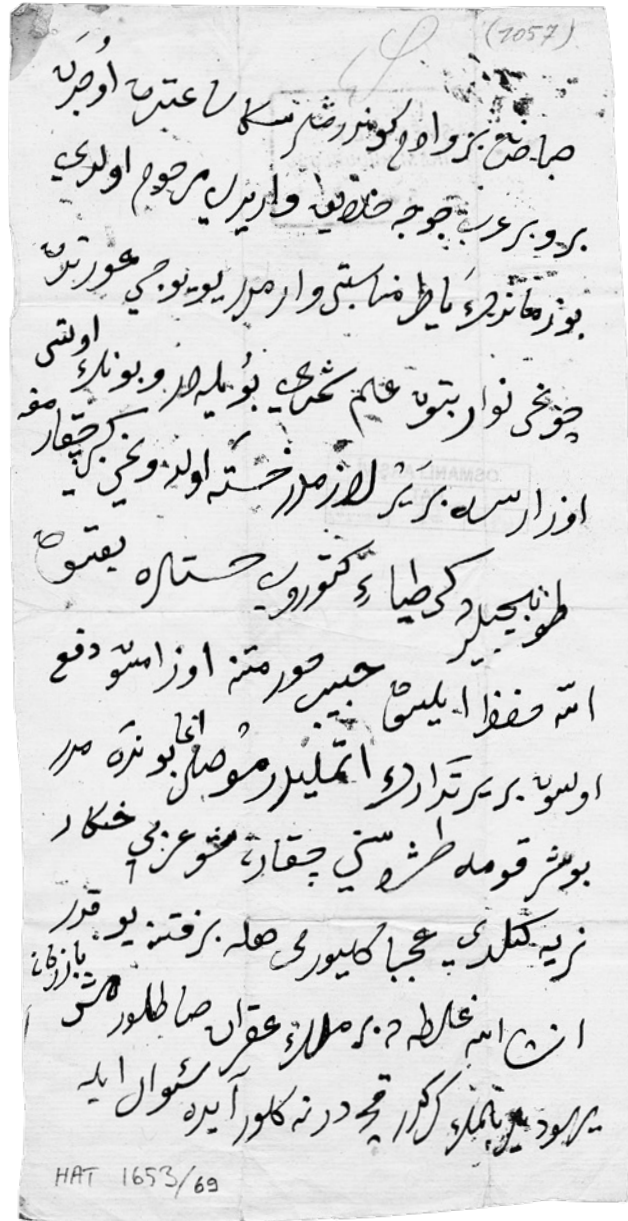
23 BOA, HAT, 1481-46

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hastane olarak kullanıldığını bildiğimiz cariyeler alt taşlığından 17. ve 18. yüzyıllarda hastane olarak bahseden hiçbir evraka rastlanmamıştır. Aksine hastalar, hastalar ustası, hastalar kethüdası ve bimarhâne kelimeleri ile ilgili bulduğumuz her evrak, bizleri Sarây-ı Âtik nâm-ı diğer Eski Saray'a yönlendirmiştir. Peki Osmanlı Devleti'nde Harem'de bir hastalık olduğunda işleyiş nasıldı? Mehmed Reşad dönemi Saray muallimesi olan Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım isimli kitabında bu konudan şöyle bahsetmektedir:

"Mehmed Reşad zamanında biri hasta oldu mu derhal Harem'in kapısı vurulur, nöbetçi Harem ağasına haber verilir, Harem ağası doktoru getirirdi. Doktor hastayı muayene eder, eğer hastayı ağır bulursa hastahâneye yollardı, değilse şehirde bulunan azat edilmiş bir saraylının evine gönderirdi. Parası ve gereken ihtiyaçları saraydan sağlanırdı. Hasta iyileşinceye kadar olduğu yerde kalırdı. Bu sebepten bulasıcı hastalıkların yayılmasına engel olunurdu. Bu gibilere sarayda tımara çıktı denirdi."⁵¹

Safiye Ünüvar, bu sözlerini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde söylemiş olsa da bu işleyiş muhakkak bir Harem geleneği hatta bir saray geleneği idi. Çünkü 'tımara çıkmak' tabiri, Enderun Teşkilatında da hasta olan içoğlanları için kullanılan bir terim idi.⁵² Hasta bir ferдин koğuş sistemi ile yaşanan ortak alanda kalmaya devam etmesi koğuşun sağlığını tehlikeye atacağından muhakkak koğuştan ayrı bir yerde kalması gerekmektedir. Bu mekân mümkün olduğunca toplu yaşanan koğuşlardan uzak bir köşede olmuştur. Nitekim Enderun teşkilatı mensubu içoğlanlarının hastanesinin I. Avluda olduğu bilinmektedir.⁵³ Harem hastanesinin ise Ca-

riyeler Alt Taşlığı'nda olduğunu söyleyen kaynakların tümü 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılda yazılan eserlerdir. Önceki dönemlerde ise arşiv evrakları hastane-bimarhanenin Saray-ı Âtik'te olduğunu göstermektedir.

25 BOA, HAT, 1653/69 numaralı
Kösem Sultan'ın el yazısı ile yazılmış yazı

51 Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1964, 72.

52 Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2020, 68-69; Gülnur Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 77; Tımar tabiri ilk olarak Osmanlı Devleti Taşra Teşkilatındaki Tımar Sistemini hatırlatıyorsa da anlamı bakım, onarım demektir. Tımarhane kelimesi hastahâne anlamında da kullanılmıştır.

53 Tavernier, 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı, İstanbul: Kitapevi Yayınevi, 2014, 49-51; Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*, 68-69.

BOA, HAT, 1653/69 numaralı Kösem Sultan'ın el yazısı ile yazılmış evrakta Harem'de ölen bir cariyeden bahsedilmektedir. Valide Sultan, bir Harem ağasından bu ölü cariyenin ve hasta olan diğer cariyelerin Harem'den çıkarılmasını isterken, bu marazın uzamaması için dua ettiğini belirtmiştir.

"Sabah berü adem göndermişiz sana sâatden üç-den berü. Bir Arab cüce halayık varidi merhûm oldu. Bu zamandan yatar münâsebeti var mıdır? Yuyucu avratdan cevenci (tokmakçı) nevvâr bütün âlem şimdi böyledir. Ve bunun üstü uzarsa bir yer lâzımdır. Hasta olduğun gibi çıkarmağa. Tutuculardaki(?)⁵⁴ tıbbâ' getirüp hastalara baksun. Allah hıfz eylesün. Habîb hürmetine uzamasın. Def' olsun. Bir yer tedârik etmelidir. Musullu ağa bunda mıdır? Bu şerr-i kavme(?) taşrasına çıkarta şu arabı. Hümkâr nereye geldi. Acaba geliyor mu? Hele bir fitne yokdur inşallah. Galata'da bir mülk akarar satulurmuş bâzîrgâna yer sorulur. Bilmek gerekdir kaçadır ne gelir ayda sual eyle." (Resim25)

Bu belge, 17. yüzyıla ait olan bir belge olarak 20. yüzyılın başında Saray hatıralarını yazan Safiye Ünüvar'ı adeta doğrulamaktadır. Ayrıca hasta olan cariyeler için *'bir yer tedârik etmelidir'* diyerek Harem'den uzaklaştırılmaları gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca ölü cariyenin çıkarılması için Harem ağasının beklenilmesi de ölen cariyenin cümle kapısından çıktığının, cariyeler alt taşlığındaki Mey-yit Kapısı'nın o dönemde olmadığına bir kanıttır. Ayrıca Celal Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi'nde sarayda ölenlerin cenazelerinin veya ölmek üzere olan hastaların dışarıya gizlice çıkarılıp saray mensuplarından birinin evine götürüldüğünü, oradan cemaatle kaldırıldığını, saraydan cenaze çıkartmanın halk arasında padişahın öldüğü dedikodusunun yayılmasına neden olacağı gerekçesiyle her zaman gizli tutulduğunu anlatmaktadır.⁵⁵

54 Saray hekimlerinin Yahudi sayısının 17. yüzyılda arttığı bilinmektedir. Bkz. Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, ed. Erhan Afyoncu-Uğur Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023; Tutuculuk ise Yahudilikte bir mezhebin adıdır. Bu mezhepten ve metnin akışından ötürü doktorların olduğu bir gruptan bahsediliyor olmalıdır.

55 Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, Ankara: MEB, 1975, 609.

Yukarıda örnek olarak verilen belgelerde de hastaların Eski Saray'da bulundukları, bîmarhânenin de Eski Saray'da olduğu belirtilmiştir. Tüm evraklar bir akış ve bütünlük içinde değerlendirildiğinde birbirini doğrular niteliktedir. Cariyeler alt taşlığından hastane olarak bahseden tüm eserler, Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratındaki şu kısma atıfta bulunmaktadır:

*"Vaktiyle Topkapı Sarayı'nda bir hastahane ve hastahanenin başında da hastalar ustası varmış. Sarayda her kim hasta olursa oraya götürülüp tedavi olunmuş. Hastabakıcılara "nineler" derlermiş. Hatta Sultan Abdülaziz zamanında olan bir kole-rada hastalara orada bakılmıştır. Kalfalardan hasta olanlar bendegân evlerine gidip orada tedavi olurdu. Buna "tımara çıkmak" denilirdi. Ölen kalfalar yine bendegân evlerine götürülüp oradan kaldırılırdı."*⁵⁶

Bu bilgiye dayanarak cariyeler alt taşlığının kurulduğu ilk günden itibaren hastane olduğunu söylemek bir hata olacaktır. Ayşe Osmanoğlu (1887-1960) bu hatıraları 1960 yılında kaleme almıştır. Kitabında babası Sultan II. Abdülhamid döneminden bahsetmektedir. Bu dönem Yıldız Sarayı'nın ikametgah olarak kullanıldığı bir dönemdir. Hatıratıta Sultan Abdülaziz zamanındaki bir kolera salgınından bahsedilmektedir. Kaynaklar incelendiğinde bu salgının 1865-66 yılındaki büyük kolera salgını olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Ayrıca bu dönemde içinde bimarhanenin de bulunduğu Saray-ı Âtik namı diğer Eski Saray geçirdiği yangın sonrası yıkılmıştır. Eski Saray yapılarının yıkılmasından sonra 1866 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Fransız mimar Bourgeois'a, Eski Saray'ın yerine Seraskerlik Binası yaptırılmıştır.⁵⁸

56 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 88-89.

57 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6/2, 2005.

58 Bugün İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü tarafından kullanılmakta olan bina Sultan Abdülaziz döneminde yaptırılan Daire-i Umur-ı Askeriye binasıdır. Bkz. Yüksel Çelik, "Seraskerlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 547-549; Banu Bilgicioğlu, "Saray-ı Âtik-i Âmire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul: 2009, 122-125

[illegible][illegible]

26 BOA, TSMA e. 204-17

1865-66 yıllarında Eski Saray'ın yıkılması ve Eski Saray'da yaşayan neferâtın Topkapı Sarayı'na nakledilmesi ile hastane de Topkapı Sarayı'na nakledilmiş olmalıdır. Nitekim Ayşe Osmanoğlu da Topkapı Sarayı'ndaki hastanenin Sultan Abdülaziz dönemindeki kolera salgınında kullanıldığını belirtmektedir. Yine tarihler ve olayların akışı birbirini takip etmekte ve doğrulamaktadır. Eski Saray'daki hastanenin Topkapı Sarayı'na taşınması ile artık Topkapı Sarayı hastaların mekânı hâline gelmiştir. Esasında 'hasta cariyenin Harem'den uzaklaştırılıp eski saraya gönderilmesi' geleneği, böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de uygulanmaya devam etmiştir.

Bu tarihten sonra düzenlenen belgelerde ve çizilen planlarda cariyelere ait mekânlar Topkapı Sarayı içinde bir hastane olarak yerini almıştır.

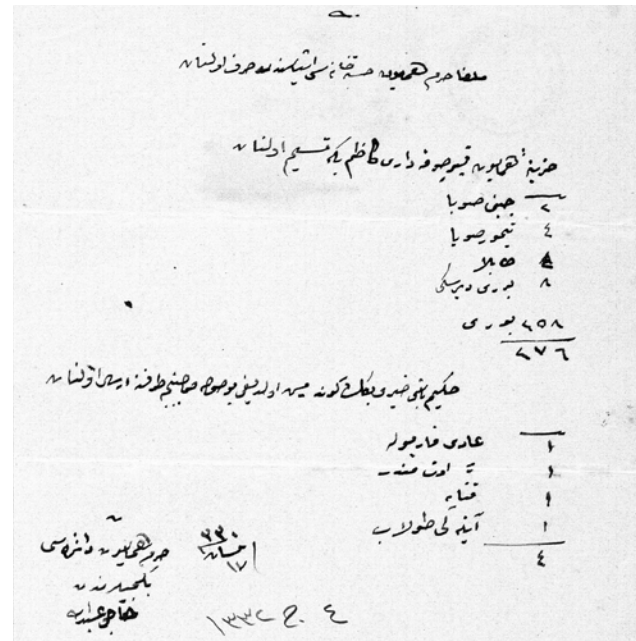
H.1298-M.1881 yılına ait BOA, TSMA e. 204-17 numaralı keşif pusulasında Topkapı Sarayı'nda Harem Dairesi'nde Saray Ustası'nın üç adet odasıyla Hastalar Dairesi'nin odalarından bahsedilmektedir. Hastalar Dairesi'nin birinci odası, ikinci odası şeklinde sıralanmış bu defterde on odadan söz edilmiştir. Belgede “*iplikli kumaş, astar, kordon, perde harcı, korniş tahtası*” gibi birtakım gerekli malzemeler listelenmiştir. Esasen burada doğrudan alt taşlıktan bahsedilmemiştir. Hatta bugün Kadınefendi daireleri olarak bildiğimiz daireler, saray ustasının üç odası olarak zikredilmektedir.⁵⁹ (Resim 26)

Abdurrahman Şeref de Topkapı Sarayı Harem-i Hümayunu adlı makalesinde Cariyeler Dairesi'nden bahsederken Cariyeler Üst Taşlığı'nın yerini tarif etmiş ve şöyle söylemiştir. "... Bunlardan sağ cânibde olanları eski usulde gâyet geniş saçaklı yüksek ve sol tarafda bulunanları sanât-ı mi'mârî Osmanî'nin edvâr ibtidâyesine mahsûs şekilde âbâkî hâvî mermer sütunlar üzerine mevzû' alçak binâlardır. Evvelki ocaklı ve ortanca kalfaların, vekil ustanın, saray ustasının, hastalar kahyasının dâirelerini hâvîdir. Digeri hastalar ustası dairesiyle hamâm-ı vesairedir..." "... Taşlık ortasından bir tahta perde ile ayrılıp ve soldaki sütunları arası dahi bu suretle kapatılıp sağdaki hastalar kahyası dairesiyle soldaki binalar diğerlerinden tefrik olunmuştur. Dâirenin bu kısmı vaktiyle cevâriye mahsûs hastahane makamında isti'mâl idilür imiş. Taşlıktan bir merdiven ile bodrum katına inilir. Kırk ayak tesmiye olunduğu hâlde hakikaten elli dört basamak olan diğer bir merdiven vâsıtasıyla dahi taşlıktan harem-i hümayûn bağçesinin yanında bulunan ve cenazelik denilen mahale nüzul olunur..." Abdurrahman Şeref, bir Osmanlı tarihçisidir, ancak Topkapı Sarayı'nın 20. yüzyılın başlarındaki terk edilmiş hâlini yazmıştır. Bu nedenle yazdıklarını saltanatın tüm yüzyıllarına ithaf etmek doğru olmayacaktır. Abdurrahman Şeref, bu makalesini yazdığı sırada Topkapı Sarayı Harem-i'nin yaşlı ve hasta kadınlara bırakıldığı ve ikametinin Dolmabahçe Sarayı'nda olduğu unutulmamalıdır.

H.1330-M.1912 tarihine gelindiğinde BOA, HH.EBA 699-5 numaralı tamirat defterinde Topkapı Sarayı'nda yapılan tamiratlardan bahsedilirken Harem hastanesinden şöyle bahsedilir: "Hastane Ta'miri. Hastahâne koğuşı şimâl karşı ve tavanı mürtefi' olduğu cihete ve pencereleri harâb bulunduğundan Bartın çıralsından ma'mûl bir sandıkda çifte sürmeli alarak pencerelerin tecdîdi", "Mezkûr koğuşun tavanına yapılı boya dolabı, Divarlarına badana dolabıyla kapusuna yağlı boya dolabı, Eczâhâne nerdübanının harâb olduğu tahtı meşeden sert ve çıralsıdan dokuz kademe zincinli(?) nerdüban asâr sakfda sakat kurşun levhalarının izâresiyle tefriş, Eczâhâne odasının kirişi ve döşemesine sülüüs derece cedîd ilâvesiyle müceddeden tefriş" Bu anlatımda dikkat çeken olan ise hastane yapılarından bahsederken bir

merdivenden ve eczaneden bahsediyor olmasıdır. Muhtemeldir ki Horendegan mutfağı olarak kullanılan yer bu son dönemde -saray halkının taşınmasından sonra- eczane olarak kullanılmıştır. 19. ve 20. yüzyılda çizilen Harem planlarında mutfak yapıları eczane olarak da gösterilmiştir.⁶⁰ Bunun nedeni ilaçların yapımı için ocaklı ve çeşmeli bir odaya duyulan ihtiyaç olmalıdır. Nitekim 16 ve 17. yüzyıllarda ilaçlar saray mutfağında hazırlanmaktadır. 'Eczahâne' kavramı mekânsal olarak 19. yüzyıla ait bir kavramdır.⁶¹

H.1332-M.1914 yılına ait BOA, TSMA. e. 1058-6 numaralı belge ise "Mülgâ Harem-i Hümayûn Hastahânesi eşyasına sarf olunan" başlıklı Harem hastanesindeki malzemelerin yazılı olduğu bir belgedir. (Resim 27) Eşyalar; "Hazine görevlisi Kazım Beye teslim olunan 2 çini soba, 4 demir soba, 7(?) tabla, 7 boru dirseği, 257 boru ve Hekimbaşı Hayri Beyin göndermiş olduğu 1 ari karyola, 1 ot minder, 1 kına, 1 aynalı dolap" şeklindedir. Bu belgeden hareketle 1914 yılında Harem hastanesinin kapatıldığını bilgisine ulaşılmaktadır.

27 BOA, TSMA. e. 1058-6

60 G. Goodwin, *Topkapı Sarayı Planı*.

61 Rengin Dramur, *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık*, Aya Kitap, İstanbul 2008, 58-59.

1988 yılında İstanbul'da yapılan I. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde Ecz. Vildan Özkan Göksoy, "Topkapı Sarayı'nda Cariyeler Hastahânesi" başlıklı bildirisinde hastaneye dair bilgilerini şöyle nakletmiştir;

1926 yılında Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu'nun hazırladığı dört defterin "Harem ve Baltacılar Koğuşu"nu anlatan bölümünde 164 numarayla gösterilen "Hastahâne" şöyle tarif edilmektedir:

"156 numaralı Kırkmerdiven kapısından girilerek sol ciheti orta katta Hastahâne Dairesi'ne vasil olur..."

Aynı defterin 157 numarayla kaydettiği Cariyeler Dairesi'nin 6 odasında tespit edilmiş eşyalar arasında, bir hastaneyle ilgili olarak gözümüze çarpan kalemler şunlardır:

"83 aded, dört ayaklı ve iki katlı, tahtadan mâmul, boyalı, hasta yanına koymağa mahsus ufak murabba şekil masa, 19 aded tahta hastahane masası... üç aded mücedded ve keten örtülü hastahane destkeresi... sekiz aded hasta yemek masası... tahta, iki tarafı kulplu yemek tevziine mahsus tabla... 46 aded emaye hastahane tükürük hokkası... 14 hastahanelerde koridorlara konulan kapaklı emaye ve büyük tükürük hokkası... iki aded emaye lazımlık... iki büyük, iki küçük dört aded hasta koltuk değneği..."

Bugün bizim görebildiğimiz ise; Hastahane katındaki koridorun bir kenarında duran seyyar dolapda sıralanmış yirmi adet emaye tükürük hokkasıdır. Burada bir zamanlar bir hastane bulunduğunun yegane işareti işte bundan ibarettir.⁶²

1926 yılında Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu'nun hazırladığı defter mahiyetinde bildiklerini kaleme alan Vildan Özkan Gürsoy, 1988 yılında hala hastane katında hastaneye dair izlerin bulunduğunu belirtmiştir.

Sonuç

Harem yapılarını değerlendirirken, Topkapı Sarayı'nın yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı yönetim merkezi olarak kullanıldığı unutulmamalıdır. Bu uzun kullanım süresi boyunca, Harem yapılarında tek bir mekânda birden fazla döneme

ait izlere rastlamak mümkündür. Öyle ki bir mekân 17. yüzyılda belirli bir amaçla kullanılırken, 19. yüzyılda tamamen farklı bir işlev üstlenmiş olabilir.

Bu araştırma, günümüzde Harem Hastanesi olarak bilinen Cariyeler Alt Taşlığı'nın, Topkapı Sarayı'nın ikametgâh ve yönetim merkezi olarak kullanıldığı dönemde, hizmetkâr cariyelere - diğer bir deyişle, horende cariyelere- ait bir mekân olduğunu ortaya koymuştur.

Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 1527-1529 yıllarında Mimarbaşı Alaaddin (ö.1538 veya 1539) tarafından tasarlanıp ele alındığı; Karaağalar Taşlığı'nın da Cariyeler Taşlığı ile aynı dönemde yapıldığı;⁶³ Kadınefendi daireleri ile birlikte bazı kısımların 17. yüzyılda Sultan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁴

Harem'de hastalanan cariyelerin olası bir salgını önlemek amacıyla derhâl Harem'den uzaklaştırılmaları gerektiği bilinmektedir. Ancak bu cariyelerin güvenlik ve mahremiyet gerekçeleriyle Topkapı Sarayı'nda, Harem dışında bir mekânda barındırılmaları mümkün olmadığından, Eski Saray (Saray-ı Âtik-i Âmire)'de cariyelere tahsis edilmiş olan bimarhâneye nakledildikleri tespit edilmiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde Saray-ı Âtik'in yıkılarak yerine Seraskerlik Binası'nın inşa edilmesinin ardından, Eski Saray ahalisinin ve saray iç düzeninin Topkapı Sarayı'na nakledilmesiyle birlikte söz konusu hastanenin de Topkapı Sarayı'na taşınmış olabileceği anlaşılmaktadır. Cariyeler Alt Taşlığı'ndan hastane olarak söz eden kaynakların ağırlıklı olarak 19. yüzyıla ve sonrasına ait belge ve eserlere dayandığı tespit edilmiştir. Bu döneme ait anlatıları sarayın tüm yüzyıllarına teşmil etmek ise yanıltıcı olabilir. Nitekim hastaneden söz eden kaynaklar dahi ilgili mekânın konumu konusunda kendi aralarında bir görüş birliği sağlayamamıştır. Bu nedenle Topkapı Sarayı'nın farklı dönemlerdeki kullanımına ilişkin daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için tüm dönemlere ait özgün kaynakların araştırılması ve bilgi-belgelerin sistemli biçimde derlenmesi gerekmektedir.

62 I. Türk Tıp Tarihi Kongresi: İstanbul 17-19 Şubat 1988: Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1992, 197

63 Ortaylı, Topkapı Sarayı, 224.

64 Sakaoğlu, Saray-ı Hümayun, s.337.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),
BOA. TS.MA. d.2352
BOA. TSMA. d.2399
BOA. TSMA. d.8075
BOA. TSMA. d.9917
BOA. TSMA d.9916
BOA. TSMA. d.2223
BOA. TSMA. d. 2409
BOA. HAT, 1481-46
BOA. TSMA e. 218-8
BOA. HAT, 1653/69
BOA. TSMA e. 204-17
BOA. HH.EBA 699-5
BOA. KK. 7097, fol.22,24,58 sayılı tarihsiz defter
BOA. MM. 17884, fol.53- 54,69,71 sayılı ve H.29 Zi'l-Hicce 935 (3 Eylül 1529) tarihli defter
BOA. MM 908
BOA. TSMA. e. 1058-6

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- I. Türk Tıp Tarihi Kongresi: İstanbul 17-19 Şubat 1988: Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
Akgündüz, Ahmed. İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
Akyıldız, Ali. *Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*. Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
Aksu, Belgin Tezcan. *Evliya Çelebi ve Topkapı Sarayı –Dönemin Şahitlerinin ve Ünlü Seyyahımızın Gözüyle-*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
Anhagger, Mualla. *Topkapı Sarayı'nda Padişahın Evi; Harem*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
Arseven, Celal Esad. *Sanat Ansiklopedisi*. Ankara: MEB, 1975.
Babinger, Franz. Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstaat um 1475, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung München: München, 1957.
Barkan, Ömer Lütfi. *İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri/ Belgeler*. Cilt 9, Sayı 13. Ankara: TTK Yayınları, 1979. 3-380.
_____. "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23 (2015): 380-398.
Bilgicioğlu, Banu. "Sarây-ı Atik-i Âmire". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
Bobovius, Albertus. *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2020.
Çelik, Yüksel. "Seraskerlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
Contarini, Iacomo. "Relazione [1507]", *Sanuto*. Cilt 7, ss.7.

- Dramur, Rengin. *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık*. İstanbul: Aya Kitap, 2008.
Eldem, Sedat H., Akozan. Feridun. *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar, 1982.
Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. Cilt 1. İstanbul: 1314 (1896-97).
Eyice, Semavi. *Topkapı Sarayı*, İstanbul: EPOCH Yayınları, 1985.
Göncü, Cengiz. *Osmanlı'da Harem ve Cariyelik: 19.yüzyıl*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.; Milli Saraylar, İstanbul 2015.
Hierosolimitano, Domenico. *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*. Ed. Erhan Afyoncu-Uğur Demir, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2023.
İpşirli Arğıt, Betül. *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri: 18. Yüzyıl*. İstanbul: Kitapevi Yayınevi, 2022.
Koçu, Reşad Ekrem. *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2023.
Koloğlu, Orhan. "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 6/2, 2005.
Kritovoulos of Imbros. *History of Mehmed the Conqueror by Krtovoulos (1451-1467) / İmrozlu Kritovulos'un Tarihi (1451-1467)*. Çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2024.
Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
Ortaylı, İlber. *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İstanbul: Bank Asya Yayınları, 2007.
Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
Osmanoğlu, Şadiye. *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016
Peirce, Leslie P. *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrانlık ve Kadınlar*. Çev. Ayşegül Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
Penzer, Harem. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014.
Sagundino, Alvise. "Relazione (1499)", *Sanuto*. Cilt 2.
Sakaoglu, Necdet. *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*. İstanbul: Denizbank, 2002.
Şeref, Abdurrahman. *Topkapı Saray-ı Hümayunu*. TOEM, 1326.
Şimşirgil, Ahmet. *Valide Sultanlar ve Harem*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
Tavernier, 17. *Yüzyılda Topkapı Sarayı*, İstanbul: Kitapevi Yayınevi, 2014.
Terzioğlu, Arslan. "Bimâristân", *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
Uluçay, Çağatay. *Harem*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2017.
Uluçay, Çağatay. *Harem 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
Uluköylü Enes. *Topkapı Sarayı Haremindeki Cariyeler ve Karaağalar Taşlıklarının Yapısal ve Dekoratif Dönüşümünün İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
Ünür, Safiye. *Saray Hatıralarım*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1964.